МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему: **«ПРОФІЛАКТИКА ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ»**

Виконала: студентка 4 курсу, групи 6.2312-сп-с
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
Д. В. Кротова

Керівник: завідувач кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти, кандидат
педагогічних наук, професор Н. В. Заверико

Рецензент _____
_____

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____»_____2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНЦІ

Кротовій Дарії Вікторівні

1. Тема роботи: «Профілактика деструктивної поведінки підлітків»
керівник роботи Заверико Н. В., канд. пед. наук, професор
затверджена наказом ЗНУ від «27» січня 2025 року № 134-с

2. Строк подання студентом роботи: 30 травня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) розглянути теоретичні підходи до вивчення сутності поняття «деструктивної поведінки»; дослідити чинники та передумови виникнення деструктивної поведінки у підлітків; проаналізувати ключові напрями соціальної профілактики деструктивної поведінки серед підлітків; визначити основні етапи, форми та методи соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків; провести дослідження особливостей проявів деструктивної поведінки у підлітків та здійснити аналіз отриманих даних; розробити практичні рекомендації щодо запобігання деструктивній поведінці серед підлітків.

5. Перелік графічного матеріалу: 2 таблиці, 6 рисунків з результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Заверико Н.В	07.02.25 р.	07.02.25 р.
Розділ 1	Заверико Н.В	20.02.25 р.	20.02.25 р.
Розділ 2	Заверико Н.В	12.03.25 р.	12.03.25 р.
Висновки	Заверико Н.В	20.04.25 р.	20.04.25 р.
Додатки	Заверико Н.В	04.05.25 р.	04.05.25 р.

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень	виконано
2	Робота над вступом	лютий	виконано
3	Робота над першим розділом	березень	виконано
4	Робота над другим розділом	квітень	виконано
5	Написання висновків	травень	виконано
6	Передзахист	червень	виконано
7	Нормоконтроль	червень	

Студент _____ Кротова Д. В.

Керівник роботи _____ Заверико Н. В.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Мацкевіч Ю. Р.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 49 с., 2 таблиці, 6 рисунків, 60 джерел, 1 додаток.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати особливості формування деструктивної поведінки підлітків та розробити рекомендації щодо її профілактики.

Об’єкт дослідження: соціальна профілактика деструктивної поведінки підлітків.

Предмет дослідження: особливості, зміст та форми соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків.

Методи дослідження: теоретичні методи: аналіз літератури, спостереження, тестування, методи математичної обробки даних.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розуміння механізмів та закономірностей розвитку деструктивної поведінки підлітків сприятиме значному підвищенню ефективностіпрофілактичних програм та заходів.

ДЕСТРУКТИВНА ПОВЕДІНКА, ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ, ПРАВОПОРУШЕННЯ, АСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА, СУЇЦИДАЛЬНА ПОВЕДІНКА, ЗНУЩАННЯ.

SUMMARY

Krotova D. V. Prevention of Destructive Behavior of Adolescents.

The qualification work consists of an introduction, 2 sections, conclusions, a list of references (60 items), 1 appendix on 2 pages. The qualification work volume is 65 pages, 49 of them – main text.

The purpose of the study: to theoretically substantiate the features of the formation of destructive behavior of adolescents and to develop recommendations for its prevention.

The object of the study: social prevention of destructive behavior of adolescents.

Subject of research: features, content and forms of social prevention of destructive behavior of adolescents.

Tasks of the qualification work:

1) to consider theoretical approaches to studying the essence of the concept of "destructive behavior";

2) to study the factors and prerequisites for the emergence of destructive behavior in adolescents;

3) to analyze the key areas of social prevention of destructive behavior among adolescents;

4) to determine the main stages, forms and methods of social prevention of destructive behavior of adolescents;

5) to conduct research into the characteristics of destructive behavior in adolescents and to analyze the data obtained;

6) to develop practical recommendations for preventing destructive behavior among adolescents.

Research methods: literature analysis, observation, testing, methods of mathematical data processing.

In section 1 "Theoretical review of scientific research on the problem of

destructive behavior of adolescents" scientific approaches to defining the essence of the concept of "destructive behavior", factors and prerequisites for the formation of destructive behavior in adolescents are considered,

In section 2 "Practical study of the features of the development of destructive behavior of adolescents and recommendations for its prevention" the key areas of social prevention of destructive behavior in adolescents and stages, forms and methodology of social prevention of destructive behavior in adolescents.

Practical significance: analysis of the specifics of the manifestations of destructive behavior in adolescents and evaluation of the results obtained, recommendations for the prevention of destructive behavior in adolescents have been developed

Keywords: destructive behavior, Internet addiction, delinquent behavior, asocial behavior, suicidal behavior, bullying.

ЗМІСТ

Вступ……..……..…..…… 8
Розділ 1. Теоретичний огляд наукових досліджень з проблеми деструктивної поведінки підлітків…….……..…. 12
1.1. Наукові підходи до визначення сутності поняття «деструктивна поведінка»…….…... 12
1.2. Чинники та передумови формування деструктивної поведінки у підлітків…..……...…… 21
Розділ 2. Практичне дослідження особливостей розвитку деструктивної поведінки підлітків та рекомендації її профілактики..……..……...…. 29
2.1. Ключові напрями соціальної профілактики деструктивної поведінки у підлітків, етапи, форми та методологія соціальної профілактики підлітків... 29
2.2. Аналіз специфіки проявів деструктивної поведінки підлітків та оцінка отриманих результатів……..…. 40
2.3. Рекомендації щодо профілактики деструктивної поведінки підлітків.… 45
Висновки…….……..…. 55
Список використаних джерел……...…. 57
Додатки..……..…… 63

ВСТУП

Підлітковий вік є важливим етапом розвитку, під час якого відбуваються значні фізичні, емоційні та когнітивнізміни. Цей період також характеризується підвищеною схильністю до ризикованої поведінки, імпульсивністю та сприйнятливістю до впливу однолітків, що іноді може призвести додеструктивної поведінки. Актуальність вивчення цієї проблеми та основні причини, чому ця тема є важливою для соціальної роботи з дітьми та сім'ями, наведені нижче.

Вивчення деструктивної поведінки молоді може дати дослідникам уявлення про основні причини тафактори ризику. Такі фактори, як сімейна динаміка, соціально-економічний статус, проблеми з психічним здоров'ям, зловживання психоактивними речовинами та схильність до насильства, можуть сприяти деструктивній поведінці. Розуміння цих факторів може допомогти в розробці цільових втручань істратегій профілактики.

Виявлення деструктивної поведінки у молодих людей на ранній стадії має вирішальне значення для надання своєчасної підтримки та втручання. Вивчення моделей та попереджувальних знаків, пов'язаних з деструктивною поведінкою, може допомогти соціальним працівникам розпізнати потенційні проблеми та вирішити їх до того, як вони загостряться.

Деструктивна поведінка в підлітковому віці може мати довгострокові наслідки. Зловживання психоактивними речовинами, злочинна поведінка, самоушкодження та ризикована сексуальна поведінкаможуть призвести до фізичної та психологічної шкоди, академічної неуспішності, поганих стосунків і навіть юридичних проблем. Вивчення такої поведінки може допомогти розробити заходи для запобігання або зменшення цих негативних наслідків.

Деструктивна поведінка у молодих людей часто пов'язана з проблемами психічного здоров'я, такими як депресія, тривожні розлади та розлади поведінки. Розуміння цієї поведінки може допомогти розробити ефективні

втручання та підходи до лікування. Розуміння унікальних викликів, з якими стикається молодь, може дозволити фахівцям у сфері психічного здоров'я надавати цілеспрямовану підтримку таконсультування, особливо під час війни в їхній країні.

Дослідження деструктивної поведінки підлітків можуть сприяти прийняттю політичних рішень та ініціатив, спрямованих на покращення добробуту молодих людей. Вони можуть сприяти розробці науково обґрунтованих практик, законів інормативно-правових актів, які пропагують позитивну поведінку та захищають вразливу молодь від участі в деструктивних діях.

Загалом, дослідження деструктивної поведінки підлітків є актуальними, оскільки вони допомагають краще зрозуміти причини, наслідки та стратегії профілактики, пов'язані з такою поведінкою. Розуміння цього важливого аспекту розвитку підлітків може сприяти формуванню здоровогоспособу життя та досягненню позитивних результатів для молодих людей.

Деструктивна поведінка молоді є серйозною соціальною проблемою, яка може призвести донегативних наслідків, таких як конфлікти з оточуючими, злочинність та інвалідність.

Численні дослідження демонструють, що поширеними серед підлітків, юнаків та дівчат, є зловживання електронними іграми, Інтернетом та соціальними мережами, ризиковані захоплення, агресивна поведінка, булінг (цькування) та приниження однолітків тощо.

Деструктивна поведінка може стати причиною як фізичних і психічних травм, захворювань, труднощів у спілкуванні, проблем із законом, так і негативно вплинути на розвиток та соціальну адаптацію дитини, позбавляючи її можливостей для успішного майбутнього. Важливо розуміти, що така поведінка часто є реакцією на складні життєві обставини, у яких зростає дитина, своєрідним сигналом про потребу в розумінні, підтримці, безпеці та захисті. Ігнорування або несвоєчасне виявлення дорослими ознак деструктивної поведінки підлітків може призвести до завдання ними фізичної чи

психологічної шкоди як собі, так і оточуючим.

Проблема вивчення причин формування деструктивної поведінки, зокрема в підлітковому віці, знайшла відображення у працях таких науковців, як З. Фрейд, Е. Еріксон, Б. Ньюман, А. Адлер, Е. Берн, А. Елліс, А. Самерофф, Г. Патерсон, А. Бандура, В. Битенський, А. Вдовиченко, Н. Копит, Т. Немчин, Д. Єнікеєва, Н. Максимова, В. Зав'ялов, Б. Братусь, Л. Булотайте, В. Буріан, Л. Вюрсмер та інших.

Об'єкт дослідження: соціальна профілактика деструктивної поведінки підлітків.

Предмет дослідження: особливості, зміст та форми соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати особливості формування деструктивної поведінки підлітків.

Для досягнення мети були визначені такі **завдання**:

1. Розглянути теоретичні підходи до вивчення сутності поняття «деструктивної поведінки».
2. Дослідити чинники та передумови виникнення деструктивної поведінки у підлітків.
3. Проаналізувати ключові напрями соціальної профілактики деструктивної поведінки серед підлітків.
4. Визначити основні етапи, форми та методи соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків.
5. Провести дослідження особливостей проявів деструктивної поведінки у підлітків та здійснити аналіз отриманих даних.
6. Розробити практичні рекомендації щодо запобігання деструктивній поведінці серед підлітків.

Методи дослідження: аналіз літератури, спостереження, тестування, методи математичної обробки даних.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розуміння механізмів та закономірностей розвитку деструктивної поведінки підлітків

сприятиме значному підвищенню ефективностіпрофілактичних програм та заходів.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПРОБЛЕМИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Наукові підходи до визначення сутності поняття «деструктивна поведінка»

Термін «деструктивність» означає руйнівну, агресивну поведінку людини, яку може бути направлено як на якісь зовнішні об’єкти, так і на себе самого [47]. Складається дане слово з приставки «де», що означає «заперечення, руйнування», і слова «структура». Тобто, дослівно цей термін можна перекласти як «руйнування структури». У деяких ситуаціях поняття «деструктивність» може бути застосовано і до дій не тільки людини, але і деяких організацій. Так, в основі більшості тоталітарних сект лежить деструктивний культ, що руйнує психіку людини.

Деструктивна поведінка проявляється у психоемоційних відхиленнях, які характеризуються агресією та схильністю до руйнівних дій. У багатьох випадках вона може слугувати захисним механізмом, що формується у відповідь на зовнішній тиск. Така поведінка особливо притаманна людям з нестійкою психікою та слабкою волею, які систематично зазнають агресивного впливу. У результаті жертва психологічного або фізичного насильства починає переймати риси та поведінкові моделі свого агресора.

Ознаками деструктивної поведінки можуть бути психологічний тиск і негативний вплив на оточуючих, зокрема на близьких людей. Людина свідомо припиняє раніше встановлені соціальні контакти та реагує агресією на спроби відновлення спілкування. Такий тип поведінки часто спостерігається у підлітків, які ще не вміють контролювати свій емоційний стан і адекватно реагувати на життєві труднощі. Крім того, подібні прояви характерні для людей із замкненим характером.

Такі люди схильні до хуліганських вчинків, спалахів фізичної агресії та безпричинних актів вандалізму. Багато фахівців розглядають такі дії як наслідок зовнішнього тиску, що відчуває особистість. При цьому джерелом агресивного впливу можуть бути не лише конкретні особи, а й будь-які несприятливі життєві обставини, навіть ті, які людина спричинила власними діями – труднощі в професійній сфері, проблеми у стосунках тощо. На відміну від злочинних дій, мотивованих матеріальною вигодою, тут основною причиною стає бажання «помститися» навколишньому світу.

Деструктивна поведінка, спрямована проти самої людини, може проявлятися як у психологічному самознищенні, так і у фізичному завданні шкоди собі, аж до суїцидальних нахилів. Основними причинами такого стану є відчуття власної неповноцінності та нездатність протистояти зовнішнім агресивним факторам. У деяких випадках демонстративні прояви деструктивної поведінки, особливо серед дітей і підлітків, є своєрідним «криком про допомогу» – спробою привернути увагу дорослих до проблем, які здаються їм нерозв’язними.

Проблема деструктивної поведінки людини була предметом досліджень відомих психологів і психоаналітиків, таких як Юнг, Адлер та інші. З точки зору особистісних характеристик, до деструктивних зазвичай відносять негативні риси, які перешкоджають встановленню гармонійних відносин у суспільстві, зокрема грубість, брехливість, жадібність і егоїзм.

Деструктивна поведінка є природною складовою людської натури, проте самоконтроль, усвідомленість і соціальні норми допомагають уникати її крайніх проявів, таких як насильство, вбивства та самогубства. Незважаючи на те, що цей феномен залишається недостатньо дослідженим, у філософії термін «деструктивність» використовують вже давно. Вперше його суть і причини пояснив З. Фрейд, висунувши теорію прагнення до смерті. Відповідно до цієї концепції, деструктивна поведінка відрізняється від нормальної, спрямована на саморуйнування і, як наслідок, призводить до погіршення якості життя людини.

Основні теорії [12], що пояснюють феномен деструктивної поведінки,

розглядають його через призму девіацій або відхилень, які класифікуються за такими критеріями: порушення норм, мотиви та цілі вчинку, а також його наслідки. Згідно з Фрейдом, ключовим показником деструктивності є результат, що може сприяти зниженню внутрішньої напруги через катарсис, який, однак, не завжди передбачає руйнування [12]. Відомий психолог Е. Берн [20] зазначав, що деструктивні дії можуть бути спрямовані як на саму особу, так і на зовнішній світ, залежно від її психічного стану. Зовнішні прояви деструктивності включають фізичне або психологічне насильство, порушення соціальних норм (екстремізм, тероризм), умисне знищення природного середовища, а також руйнування культурної спадщини, мистецьких і літературних пам'яток.

Внутрішні прояви деструктивності включають схильність до самогубства, згубні звички та нехімічні патологічні залежності. Дослідженню цього феномену приділяв увагу Е. Фромм, який вважав, що деструктивність передусім притаманна агресивним особистостям. Він розрізняв два види агресії: доброякісну, яка є природним механізмом виживання, та злоякісну, що є неадаптивною і завдає шкоди як суспільству, так і самій людині. У своїй теорії Фромм трактував поняття «деструктивний» як синонім «неконструктивного», вказуючи, що такі особистості не мають потенціалу для самореалізації. Він зазначав, що деструктивна людина уникає свободи, намагаючись подолати власне відчуття неповноцінності через руйнівні дії, спрямовані на фізичне або моральне приниження більш талановитих людей [8].

У психології деструктивної поведінки особливе значення має концепція, розроблена Н. Фарбероу. Він зазначав, що людина з деструктивними схильностями не здатна адекватно оцінювати наслідки своїх дій, спотворено та часто вороже сприймає навколишню реальність. Такі особистості нерідко мають завищену самооцінку, що ускладнює налагодження ефективних комунікацій з іншими людьми. Фарбероу також створив комплексну систему профілактики суїцидів, яка й досі успішно застосовується в США [26].

З погляду психології, деструктивна поведінка може набувати різних

форм. Розглянемо основні з них, які зустрічаються найчастіше.

Деструктивні стосунки можуть виникати між близькими людьми, яких об’єднують спільні інтереси, захоплення чи прагнення. Такий тип взаємодії часто спостерігається в творчих союзах між митцем і його музою або в подружніх парах. Психологи [28] наголошують, що якщо відносини не будуть правильно вибудувані, їхній деструктивний вплив насамперед негативно позначиться на психічно здоровій особистості.

Деструктивне мислення – це ще одна форма девіації, за якої людина постійно відчуває глибоку та непереборну образу на навколишній світ. На жаль, майже кожному з нас хоча б раз на день приходять у голову негативні думки, проте близько 40% людей на планеті схильні до стійкого негативного сприйняття реальності.

Деструктивні почуття також є серйозною проблемою сучасного суспільства, що проявляється у загальному відчутті тривожності та незадоволеності. Вони, як правило, виникають через неправильні внутрішні установки, схильність до крайнощів у сприйнятті світу, упередженість та переконаність у негативному розвитку подій.

Деструктивні емоції є наслідком руйнівних почуттів, які підкорюють людину. Для зміни емоційного стану та психологічного фону необхідна робота з фахівцем, а також спеціальні дихальні техніки, що допомагають знизити рівень внутрішньої напруги та дискомфорту.

Деструктивний характер проявляється у схильності до замкнутості, похмурості, фаталізму, некомунікабельності, а також у страху соціальних контактів чи відчутті незручності під час спілкування з іншими людьми.

Підлітковий вік – це період, що характеризується бунтівною та ризикованою поведінкою. Дитина, яка ще вчора була слухняною і лагідною, досягнувши підліткового віку, може поводитися різко, а іноді й небезпечно. Щомісяця на телеекранах та в соціальних мережах з’являються десятки історій про ризиковані вчинки підлітків, які нерідко ставлять під загрозу їхнє життя.

Загалом можна виокремити два типи деструктивної поведінки, які

різняться за своїми цілями.

Перший тип – зовнішньо деструктивна поведінка, цілі якої спрямовані на порушення соціальних норм (моральних, етичних, культурних), прийнятих у суспільстві. Зазвичай такий тип поведінки класифікується як асоціальний. У цьому випадку прояви деструктивної поведінки підлітка можуть стати джерелом підвищеної небезпеки не лише для нього самого, а й для його оточення і суспільства в цілому.

Деструктивна поведінка може спричинити й антисоціальних форм вияву, які порушують правові норми і стосовно яких законодавством України передбачено конкретні випадки настання юридичної відповідальності неповнолітніх з 16 років, а за вчинення деяких кримінальних злочинів – з 14. Загалом виділяють цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Прояви зовнішньо деструктивної поведінки:

- умисне заподіяння фізичних збитків іншим людям (побої, хуліганство, крадіжки, вбивство);
- моральне приниження інших людей (участь у булінгу (цькуванні), провокування конфліктів);
- порушення соціальних норм (шкільні прогули або відмова від навчання, ухід із дому, бродяжництво, агресивна поведінка, обман);
- вандалізм (псування неживих предметів, пам’яток культури, історії, витворів мистецтва, графіті (настінні малюнки) непристойного характеру);
- жорстокість до тварин (знущання, тортури, омертвлення);
- екоцид (нанесення збитків об’єктам природи: підпали, забруднення природного середовища, знищення тварин);
- лихослів’я (вживання нецензурної лексики) [11].

Другий тип – внутрішньо деструктивний, спрямований на саморуйнацію та дезінтеграцію власної особистості. Такий тип поведінки надає підліткові у психологічному плані тимчасове короткочасне полегшення, проте заважає вести життя, яке забезпечує його благополуччя.

Прояви внутрішньо деструктивної поведінки:

- зловживання алкоголем/наркотиками, куріння;
- розлади харчової поведінки (переїдання, голодування, недоїдання);
- дії з ризиком для життя (зацепінг, паркур та ін.);
- надмірна видозміна власного тіла (татуювання, пірсинг, шрамування);
- патологічна пристрасть до комп'ютерних та азартних ігор;
- імпульсивна та ризикована сексуальна поведінка (безладні статеві стосунки, проституція та ін.);
- самоушкодження (різання, висмикування волосся, опіки);
- спроба самогубства (навмисне позбавлення себе життя) [40].

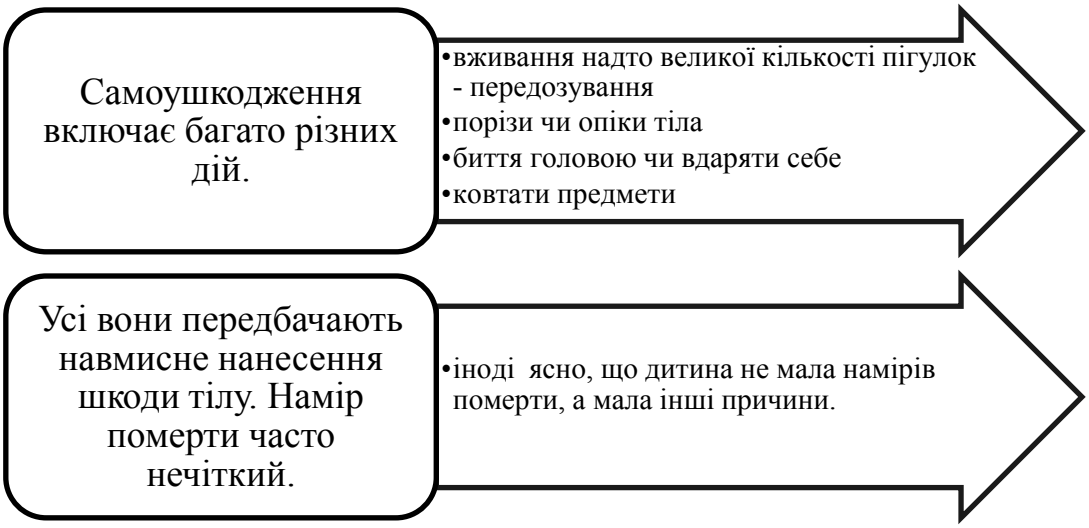

Рисунок 1.1 – Суть самоушкодження як форми деструктивної поведінки

Останніми роками кількість подібних випадків зростає. Підлітки завдають собі фізичний біль за допомогою ножів або бритв, намагаючись приглушити психологічні страждання, полегшити негативні емоційні переживання та знизити внутрішню напругу. Особи, схильні до самопошкоджень, створюють спеціальні інтернет-спільноти, документують процес на фото чи відео й публікують ці матеріали в мережі.

Суїцидальну поведінку можна поділити на кілька типів:

1. Істинна (справжня) суїцидальна поведінка полягає у навмисних діях, спрямованих на позбавлення себе життя. Зазвичай їй передує тривалий період депресії (відчуття безнадійності, втрата смислу життя, глибоке розмірковування

над психотравмуючими ситуаціями). Коли людина приймає рішення, вона ретельно вибирає місце та спосіб здійснення суїциду, які обов'язково мають привести до летального результату. Підготовчі дії можуть включати роздачу речей, написання прощальних записок або примирення з оточуючими.

2. Афективна суїцидальна поведінка виникає як реакція на гостру психотравмуючу подію, яка стає останньою краплею. Суїцидальні дії в таких випадках є емоційною реакцією, що часто відбувається імпульсивно та неврівноважено. Вони зазвичай трапляються в присутності інших людей, наприклад, під час сварки з близькими.

3. Демонстративна суїцидальна поведінка не має на меті смерть, а є способом привернути увагу до себе. Це може бути спроба задовольнити емоційні потреби, які не вдається реалізувати іншими методами. Люди, що вдаються до демонстративного суїциду, часто використовують його як специфічний спосіб комунікації, коли здається, що інших варіантів вплинути на оточуючих немає. Вони сподіваються, що таким чином їх почують і відгукнуться на вимоги чи прохання.

Для суїцидальних спроб зазвичай обирають менш летальні методи, ретельно прораховують свої дії, і або здійснюють спробу на очах у близьких, або попередньо інформують їх про свої наміри. Однак, попри демонстративний характер таких спроб, це все одно є суїцидальною поведінкою.

Прихована або непряма суїцидальна поведінка передбачає саморуйнівні дії, які не мають явних суїцидальних мотивів. Це може включати зловживання алкоголем, наркотиками, тютюном або участь в екстремальних видах спорту. Людина усвідомлює небезпеку таких вчинків для свого життя, проте продовжує вести таку поведінку.

Деструктивна поведінка насамперед ставить під загрозу благополуччя самого підлітка, негативно впливаючи на його психічне, фізичне та ментальне здоров'я. Вона також створює передумови для розвитку значних психологічних і соціальних відхилень у майбутньому, коли підліток стане дорослим.

Як різновид деструктивної поведінки підлітка виділяють деструктивну

поведінку в школі, що є проблемною як така, що не відповідає правилам освітнього середовища, відволікає вчителя від проведення навчальних занять та заважає навчанню інших дітей. Свідоме негативне втручання школяра в освітній процес є деструктивним.

Основні ознаки деструктивної поведінки.

Психологічні ознаки:

- підвищена збудливість, тривожність, яка переростає в грубість, відверту агресію;
- зацикленість на негативних емоціях;
- схильність до депресії і депресивний стан;
- прояв нав'язливих рухів (часте моргання, обкушування нігтів, пересмикування плечима, хмикання чи шмигання носом та ін.);
- нездатність співпереживати, співчувати іншим людям;
- втрата попереднього емоційного контакту з однокласниками і стремління показати свою «безстрашність» оточенню;
- прагнення бути в центрі уваги в будь-який спосіб;
- відлюдкуватість, відчуженість у шкільному середовищі;
- відсутність друзів, низькі комунікативні навички;
- уникнення зорового контакту (відводить погляд, намагається дивитись вниз, собі під ноги) [17].

Зміни у зовнішньому вигляді:

- використання деструктивної символіки у зовнішньому вигляді (одяг з агресивними написами і зображеннями, зміна взуття на більш грубе або воєнізоване);
- наявність (поява) синців, ран, подряпин на тілі або голові;
- небажання стежити за своїм зовнішнім виглядом;
- сліди фарби на одязі, руках (результат використання аерозольних балонів для поширення адрес/реклами місць збуту наркотиків);
- поява у неповнолітнього дорогого взуття, одягу, інших речей, власних коштів, джерело отримання яких він не може пояснити (даний факт може

свідчити про отримання доходу від торгівлі наркотиками) [47].

Поведінкові зміни (зовнішні ознаки):

- пасивний протест (втечі з дому, бродяжництво, відмова від прийомів їжі та від спілкування);
- конфліктна поведінка – часті конфлікти з вчителями й однолітками, участь у цькуванні слабших (булінг);
- різкі і несподівані зміни у поведінці (відмова від навчання, участі в шкільних заходах, секціях, пропуски занять з неповажних причин, втрата інтересу до улюбленого навчального предмету);
- прояв інтересу до огидних видовищ, сцен насильства;
- участь у підпалах, розвагах з використанням легкозаймистих та вибухонебезпечних речовин;
- ведення зошита/записної книжки для записує імен інших людей та агресивних висловлювань на їхню адресу або негативних малюнків (може бути ознакою загроз конкретним людям);
- трансляція деструктивного контенту в соціальних мережах (викладання особистих фото, пересилання вподобаних фото, «лайки» подібного контенту);
- нав’язливе малювання страшних/загрозливих картини, монотонне заштриховування паперу;
- участь в утворенні неформальних асоціальних груп однолітків (педагогічно занедбані діти, бездоглядні підлітки, схильні до протиправної поведінки);
- жорстоке поводження з тваринами, бійки з однолітками, іншими людьми;
- наслідування асоціальних форм поведінки «авторитетного» оточення (сліпе копіювання негативних дій, мови, манери одягатися, ін.);
- поява у неповнолітнього (або придбання ним) предметів і речовин, які можуть бути використані для закладки наркотиків (складані складні ножі, що застосовуються для створення отворів в стінах будинків, порожнин в ґрунті (зазвичай на лезі залишаються сліди землі, вапна, бетону або фарби);

пластикові пакети малого розміру; аерозольні балони з фарбою, трафарети для поширення інформації/адрес про місця продажу наркотиків) [25];

- використання у розмові нових, невластивих для конкретного неповнолітнього слів, у т.ч. термінів, виразів, кримінального сленгу, вияви незвичної манери говоріння, яка справляє враження «заїждженої платівки» через повторювання ніби завчених текстів.

У поведінці підлітка можуть проявлятися декілька ознак одночасно. Це може бути випадковість чи слідування тінейджерській моді (наприклад, носіння одягу лише чорного кольору), а водночас і сигналом для ретельнішої уваги з боку батьків та вчителів.

1.2. Чинники та передумови формування деструктивної поведінки у підлітків

Існує багато підходів [17; 31] до визначення факторів деструктивної поведінки підлітків. Їх можна об’єднати у три групи.

1) ускладнення нейропсихічного розвитку підлітків, порушення емоційної сфери і психопатичні відхилення;

2) соціальне середовище: батьківська сім’я, групи ровесників, до яких вони входять, шкільне середовище;

3) психологічні фактори.

Перша група факторів – ускладнення нейропсихічного розвитку підлітків, порушення емоційної сфери і психопатичні відхилення.

Серед психічних захворювань, які спричиняють деструктивну поведінку, можуть бути:

- тривожні розлади, які характеризуються виснажливим страхом, занепокоєнням і стресом;
- депресія як непереборний смуток і втрата інтересу;
- розлади харчової поведінки і такі патологічні стани, як анорексія

(повна відсутність апетиту попри об’єктивну потребу організму в харчуванні), булімія (патологічно підвищене відчуття голоду, внаслідок чого особа з’їдає надмірну кількість їжі) і переїдання;

- розлади особистості: нездатність до здорових стосунків з іншими людьми;

- психічна травма – це психологічний і фізіологічний процес, який виникає внаслідок впливу на людину події, яка несе об’єктивну або суб’єктивну загрозу фізичній, психічній цілісності для неї самої або для її оточення (особливо найближчого);

- посттравматичний стресовий розлад – повторне переживання болісних спогадів, пов’язаних із психотравмою (особа стала жертвою чи свідком насильства, ДТП, воєнних дій, стихійного лиха і под.) та намагання уникати усього, що їх спричиняє.

Вчені схильні вважати, що лише 5-6% неповнолітніх, схильних до руйнівної й антисоціальної поведінки, мають такі психічні проблеми. До прикладу, більше половини підлітків на момент здійснення вбивства чи інших тяжких злочинів не мали жодних труднощів в нейропсихічному й когнітивному розвитку, а також (за визначенням Moffitt) – проблем з контролем емоцій. Інший дослідник, K. Newman, аналізуючи випадки застосування вогнепальної зброї в школі, зазначає, що підлітки, які вчиняли стрілянину по вчителях або однокласниках, не відрізнялися від більшості однолітків ані успішністю, ані кількістю друзів, ані інтересам. Крім того, не мали явних проблем з дисципліною. Ці дані вказують на те, що індивідуально-психологічні характеристики не можуть бути підставою для однозначного тлумачення причин деструктивної поведінки.

Друга група факторів – соціальне середовище підлітків: батьківська сім’я, групи ровесників, до яких вони входять, шкільне середовище.

Вплив сім’ї визначається як провідний. Найчастіше деструктивна поведінка пов’язується із освітнім і соціальним статусом батьків, їх взаєминами з дитиною та між собою, рівнем доходу сім’ї тощо. Копіювання негативних

моделей поведінки дорослих є найбільш очевидним фактором виникнення деструктивної поведінки дітей.

Водночас виділяють типи сімей, які створюють умови «підвищеного ризику» для появи деструктивної поведінки підлітка [12]. Це, зокрема, сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах та не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив таких обставин, зокрема серед таких обставин можуть бути:

- жорстоке поводження з дитиною в сім'ї; насильство в сім'ї (у тому числі щодо дитини);
- відсутність постійного місця роботи у працездатних членів сім'ї (особи); малозабезпеченість, безробіття одного з членів сім'ї (особи), що негативно впливає на виконання батьківських обов'язків, призводить до неналежного утримання дитини та догляду за нею;
- відсутність житла, придатного для проживання;
- відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, взяття під варту одного з членів сім'ї;
- тривала хвороба, встановлена інвалідність, вади фізичного та/чи психічного розвитку батьків, що негативно впливають на виконання батьківських обов'язків;
- ухиляння батьків від виконання обов'язків з виховання дитини тощо.

Окрім того, можна виділити типи сімей, в яких діти зазнають негативного впливу та, відповідно, демонструють деструктивну поведінку:

1) сім'ї, в яких немає батьків (відсутні фактично або документально, в тому числі, де батьки є трудовими мігрантами), діти виховуються бабусями/дідусями, тітками/дядьками;
2) сім'ї, члени яких зловживають психоактивними речовинами (наркотиками та/або алкоголем);
3) сім'ї, в яких є психічно хворі батьки, через що відсутні умови для повноцінного розвитку підлітка як особистості [47].

Окрему групу ризику становлять підлітки, які виховуються поза межами

сім’ї в закладах інституційного догляду.

Вплив групи ровесників. Часто символічним ритуалом входження до такої групи може бути проходження відповідних випробувань, отримання «руйнівного досвіду», коли підлітку необхідно зробити самоушкодження (порізи, татуювання, шрамування, проколи тіла, ін.), або ж якісь зовнішньо деструктивні дії – крадіжку, побиття тощо. Такі дії мотивовані бажанням стати «своїм», щоб увійти до групи, яка стає для підлітка значущим (референтним) оточенням. Входження в групу ровесників із антисоціальною поведінкою практично завжди призводить до криміналізації особи.

Не варто заперечувати ролі шкільного середовища, яке може провокувати або посилювати деструктивну поведінку підлітка, який у системі шкільних відносин, як правило, отримує схвальні відгуки та підтримку авторитетних для нього людей, дотримується відповідних норм поведінки та прагне відповідати властивій йому соціальній ролі. Не залучений або ігнорований підліток не отримує відповідної позитивної підтримки, його дії не помічають вчителі і ровесники, через що не відбувається важлива умова його особистісного зростання та самовизначення в соціальному світі через ровесників. Результатом цього є занижена самооцінка підлітка, готовність порушувати правила групи зокрема і правила поведінки в школі взагалі.

Третя група факторів – психологічні. Деструктивна поведінка підлітка має глибинні корені першопричин. Зокрема, підлітковий вік характеризується суттєвими змінами у фізичній та емоційній сферах дитини через гормональну перебудову. Даний період називається пубертатним – це період, який починається з початком статевого розвитку і завершується досягненням фізіологічної та психологічної зрілості. Це, в свою чергу, породжує у підлітка внутрішні конфлікти, тобто суперечливі переживання між новими потребами у прояві дорослості, відстоюванні власної точки зору, незалежності, самодостатності тощо та стереотипним ставлення оточення (особливо найближчого) до нього як до дитини, залежної від дорослих. Результатом чого з боку підлітка можуть стати різні прояви імпульсивної, несподіваної, складної

для дорослих поведінки.

Аналізуючи поведінкові прояви, обумовлені зазначеними психологічними причинами, психологи виділяють щонайменше 10 із них, які можуть впливати на виникнення непорозумінь та конфліктів, невірно трактуватися дорослими та зрештою – призводити до деструктивної поведінки підлітка.

Основні поведінкові прояви:

1) прояви реакції активного протесту виникають у кризових для підлітка ситуаціях і виявляються у вигляді агресивної поведінки, грубості, неслухняності; мають чітку спрямованість проти певних осіб, які цю ситуацію створили, – так підлітки «повідомляють» про те, що вони незадоволені тим, як їх виховують, і що мають на все власні погляди;

2) прояви реакції пасивного протесту обумовлені прагненням позбутися складної для підлітка ситуації, що завжди супроводжуються почуттям образи, втратою колишнього емоційного контакту і проявляються втечами з дому, бродяжництвом, відмовами від їжі та спілкування з найближчим оточенням;

3) прояви реакції відмови пов’язані з почуттям відчаю і проявляються в рішучому ухиленні від контактів з оточенням, відмовою від звичних бажань і захоплень, страхом перед усім новим, побоюванням справжньої відповідальності на тлі дитячої ідентичності;

4) прояви реакції імітації є наслідуванням форм поведінки авторитетного оточення, яке насправді може відігравати негативну роль, якщо імітує дії асоціального лідера або неприйнятні для нашого суспільства моделі поведінки (наприклад, не найкращі зразки масової культури), причиною чого стає помилковий, ірраціональний або автоматичний тип мислення;

5) прояви реакції компенсації і гіперкомпенсації зазвичай маскують якусь слабку сторону особистості, а також відіграють роль захисних особистісних реакцій; часом мають переважно карикатурний характер і схильність до перебільшення (в основі багатьох легковажних вчинків полягає прагнення показати оточенню свою «безстрашність»);

6) прояви реакції емансипації є підвищеним прагненням підлітка до незалежності і самоствердження, що проявляються в певному запереченні соціально позитивного досвіду старшого покоління і, як наслідок, – в переоцінці значення власних життєвих спостережень;

7) прояви реакції захоплення тісно пов’язані з нахилами та інтересами особистості і проявляються у задоволенні будь-яких потреб, що часто супроводжуються беззмістовним проведенням часу на вулиці, в т.ч. азартними іграми тощо, а також егоцентричними інтересами, які полягають у прагненні бути в центрі уваги будь-якою ціною;

8) прояви реакції групування складають найважливішу рису підлітків і проявляються у прагненні утворити неформальні групи серед однолітків, які зазвичай доволі стабільні і забезпечують схвалення і підтримку близькому оточенню для самоствердження і відчуття себе успішним, особливо, якщо це неможливо в сімейному колі чи шкільному середовищі;

9) прояви реакції сексуального потягу пов’язані з підвищеною активністю підкіркових структур мозку підлітка, гормональної перебудови, що забезпечує пубертатний «стрибок» зростання, формує статеві бажання і супроводжується різноманітними формами його задоволення, серед яких прояви безпосередньої сексуальної активності (мастурбація, ранні сексуальні зв’язки, транзиторна (короткочасна) підліткова гомосексуальність, демонстрація статевих органів), а також випадки агресивної садистичної поведінки;

10) прояви реакції саботажу – це невиконання потрібних узгоджених дій у взаємодії з іншими. Це бунтівна поведінка підлітка з метою намагання утримання відчуття влади і контролю над кимось/чимось, що по суті є помилковим способом здобуття авторитету і насправді притаманне багатьом людям.

Інтернет-активність є поширеним способом для підлітків захиститися від поганого настрою, болю або приниження. Діти, які мають залежність від Інтернету, часто відчувають самотність у реальному житті, мають незадоволені

потреби в спілкуванні і через це стикаються з проблемами у взаємодії з близькими та однолітками. Вони можуть відчувати нерозуміння або емоційний тиск з боку родичів, а також переживати емоційну напругу і тривогу.

Одна з найбільш поширених теорій щодо природи *адиктивної поведінки* (за Ц. Короленком) вказує, що основною причиною такої поведінки є бажання людини «втекти» від неприємної реальності через штучну зміну емоційного стану. Це дозволяє зосередитися на діяльності, що приносить яскраві емоції. Різні онлайн-активності, як-от перегляд відео, створення нового образу, спілкування в соціальних мережах, покупки, відеоігри, кіберсекс, є прикладами таких заходів.

Особливий ризик виникнення залежності від Інтернету, пов’язаний з кількома його характеристиками:

1) доступність ресурсів в будь-який час і з будь-якого місця через різні пристрої;

2) ілюзія повної безпеки та контролю над своїми діями та рішеннями;

3) емоційний вплив активностей, що здійснюються в мережі.

Таблиця 1.1

Чинники формування інтернет-залежності

Соціальні	Психологічні	Біологічні
- несприятливі мікросоціальні умови погані - відносини з батьками - виховання за типом гіпоопіки - збіднення міжособистісних відносин - відсутність підтримки - адактивна поведінка батьків	- акцентуації характеру - безмежна можливість створювати нові образи власного «Я» - комунікативні труднощі - соціальна самотність - низький самоконтроль - синдром дефіциту уваги і гіперактивність	- затримка психічного розвитку - викиди гармонів під час користування інтернетом та гаджетами

Тільки після аналізу та врахування основних причин деструктивної поведінки підлітка можна визначити зміст, форми та методи профілактичної роботи.

Висновки до першого розділу

Основна структура особистості складається з трьох компонентів: інтелектуальної, емоційної та поведінкової сфер. Гармонійний розвиток усіх цих складових є важливим для успішного розвитку людини. Деструктивна поведінка4 у підлітка може виникати через незнання норм поведінки чи небажання їх застосовувати. Деякі дослідження вказують, що сім'я може бути фактором, що сприяє виникненню деструктивної поведінки. Перший етап соціалізації дитини відбувається в родині, і в її межах можуть виникати умови, що ведуть до деструктивних вчинків. Це включає, по-перше, атмосферу в сім'ї, де можуть бути конфлікти та сварки між батьками; по-друге, стиль виховання, який може включати жорстоке покарання та відсутність належного контролю.

Взаємини з однолітками можуть бути чинником виникнення деструктивної поведінки. Агресивність часто пов'язана з соціальним становищем дитини серед її однолітків, таким як низький соціальний статус або байдужість з боку інших дітей. Крім того, важливу роль у формуванні деструктивних моделей поведінки відіграють засоби масової інформації, зокрема телебачення, кіно та відеоігри.

РОЗДІЛ 2
ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЇЇ ПРОФІЛАКТИКИ

2.1. Ключові напрями соціальної профілактики деструктивної поведінки у підлітків, етапи, форми та методологія соціальної профілактики підлітків

Деструктивна поведінка підлітків може становити значну загрозу як для них самих, так і для їхнього оточення, інших людей та суспільства загалом. Недооцінка або несвоєчасне виявлення дорослими ознак такої поведінки часто призводить до того, що підлітки завдають фізичної або психологічної шкоди собі (через суїцидальні спроби, залежності – наркоманію, алкоголізм тощо) та іншим.

Профілактика – це комплекс заходів, спрямованих на попередження будь-якого негативного явища та/або усунення факторів ризику [47].

Профілактика деструктивної поведінки ґрунтується на вивченні особливостей соціалізації підлітків та розвитку в них моральних якостей як учасників соціальних відносин. Основними інститутами соціалізації дітей є сім’я та школа, де формуються моральні цінності, які в подальшому впливають на формування світогляду, морально-етичних орієнтирів та загальної поведінки.

Визначають первинну, вторинну і третинну профілактику [36]:

1. Первинна профілактика негативних явищ є загальноприйнятою для використання в дитячому та підлітковому середовищі (для кожного, без винятку) і націлена на розвиток усвідомлено активного та адаптивного способу життя, який сприяє зміцненню здоров’я та відповідальній поведінці.

2. Вторинна профілактика полягає в ранньому виявленні та коригуванні

негативних індивідуальних і соціальних факторів, які можуть спричинити деструктивну поведінку. Вона охоплює роботу з підлітками, які перебувають у зоні ризику, знаходяться в складних життєвих обставинах, переживають «агресивні» соціальні умови чи інші несприятливі ситуації. Тобто вторинна профілактика націлена на виявлення груп підлітків, які піддаються високому ризику впливу негативних факторів або інших причин деструктивної поведінки, для подальшого визначення методів роботи з ними.

3. Третинна профілактика спрямована на виконання специфічних завдань, таких як попередження рецидивів (повторних проявів деструктивної поведінки) та боротьба з шкідливими для підлітка і суспільства наслідками вже сформованої деструктивної поведінки [31].

Основна мета профілактики деструктивної поведінки підлітків полягає в активації їхнього внутрішнього потенціалу та позитивних якостей, орієнтуючи увагу на них і мотивуючи до соціально відповідальної та законопослушної поведінки.

Завдання профілактики деструктивної поведінки підлітків у школі включають:

- формування ціннісного ставлення до правил і соціальних норм життя;
- виховання цінностей здорового способу життя;
- розвиток позитивних життєвих орієнтирів і здатності до визначення мети діяльності;
- підвищення компетентності та соціальної успішності підлітка у важливих сферах його діяльності (навчання, спорт, танці тощо);
- залучення підлітка до підтримуючої соціальної групи з позитивними соціальними цілями (пропаганда здорового способу життя серед дітей і молоді, організація змістовного дозвілля для дітей з інвалідністю тощо);
- розвиток навичок свідомої саморегуляції, зокрема через підвищення усвідомленості власної поведінки, планування та оцінки її наслідків;
- своєчасне врегулювання проблемних міжособистісних відносин та формування міжособистісної компетентності.

Принципи профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладі загальної середньої освіти:

- прийняття і врахування унікальності кожної дитини, розуміння її індивідуальності;
- використання індивідуального підходу, здатність помітити, розпізнати і зрозуміти потреби кожної дитини;
- мотивація учнів до самореалізації через участь у різних видах діяльності.

Існує два основні напрямки профілактики деструктивної поведінки підлітків у роботі з підлітками, педагогами та батьками:

- соціально-психологічний, який фокусується на психологічній роботі з підлітками, корекції їхніх емоційних станів (агресії, сорому, гніву, тривоги тощо), вирішенні проблем соціалізації та зміні деструктивної поведінки на соціально прийнятну (цей напрямок забезпечує психолог і соціальний педагог школи);
- соціально-педагогічний, який зосереджений на роботі з підлітком, його батьками або особами, які їх замінюють, а також з усіма педагогами школи, і спрямований на запобігання булінгу, домашньому насильству, формуванню соціально прийнятних моделей поведінки в школі (цей напрямок забезпечують соціальний педагог і інші педагоги школи, включаючи класного керівника) [1].

Дослідники [6; 20] та практики [2; 47] рекомендують використовувати три підходи до профілактики деструктивної поведінки підлітка, орієнтуючись на три основні цілі:

- усунення факторів ризику;
- виявлення та розвиток особистісних ресурсів (сильних сторін) підлітка, таких як позитивне мислення, активні дії, гарний зовнішній вигляд, охайність, працьовитість, навчальні досягнення, вміння ввічливо спілкуватися з іншими, хобі та інші особисті досягнення;
- створення безпечного та підтримуючого середовища в закладі загальної середньої освіти.

Перший підхід – усунення факторів ризику, спрямований на ліквідацію чинників, які можуть призвести до деструктивної поведінки. Це найчастіше реалізується на практиці і передбачає завдання раннього виявлення та усунення несприятливих факторів, таких як підвищена тривожність через домашнє насильство, низький статус серед однолітків або взагалі відчуття виключення з групи. Загалом, дослідження впливу сім'ї, школи та Інтернет-середовища на підлітка допомагає краще зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки деструктивної поведінки, що виникає через ці несприятливі чинники.

Другий підхід – виявлення та розвиток особистісних ресурсів підлітка, таких як стресостійкість і соціальні компетенції (уміння робити безпечний вибір, приймати правильні рішення, відповідати за свою поведінку, ефективно спілкуватися, вирішувати конфлікти, висловлювати критику без образ та принижень). Важливим є також навчання підлітків ефективним способам реагування в стресових та конфліктних ситуаціях.

Третій підхід – створення безпечного підтримуючого середовища, яке сприятиме розвитку підлітка. Це може включати підтримку з боку сім'ї, групи однолітків або класного колективу. Такий підхід є одним з ключових і найбільш перспективних для профілактики деструктивної поведінки.

Етапи профілактики деструктивної поведінки підлітків:

1. Виявлення можливих негативних впливів з боку найближчого оточення (сім'я, школа, інші установи, які підліток регулярно чи періодично відвідує, інтернет-середовище тощо) з метою своєчасної нейтралізації, щоб уникнути негативних змін у його поведінці та розвитку як особистості.

2. Своєчасна діагностика змін у поведінці підлітка.

3. Реалізація диференційованого підходу, що передбачає індивідуальний підхід (врахування особистих особливостей учнів, їхніх потреб, поведінкових проявів, соціальних умов життя, виховання, розвитку тощо) при виборі профілактичних форм, методів та заходів.

Необхідні дії соціального працівника при виявленні ознак деструктивної поведінки підлітка:

- залучити до роботи з підлітком соціального педагога та психолога для проведення діагностики та, за потреби, корекційних заходів;

- інформувати батьків (або осіб, які їх замінюють) і розробити спільну виховну стратегію (скласти узгоджений план дій) між соціальним педагогом, психологом, класним керівником, іншими педагогами (за потреби) та батьками;

- повідомити адміністрацію закладу загальної середньої освіти про ознаки деструктивної поведінки підлітка для ухвалення рішення щодо подальших заходів.

Етапи роботи соціального педагога та/або психолога з підлітками при виявленні ознак деструктивної поведінки:

1. Діагностика. Спільне обговорення з психологом/соціальним педагогом проведення діагностики підлітка для визначення його психофізичного, педагогічного, соціального та психологічного стану; виявлення важливих для особистісного розвитку аспектів, таких як мотивація досягнень, соціальний інтерес (позитивне ставлення підлітка до інших), творчий потенціал, наявність складних емоційних станів (тривожність, агресія тощо), з метою отримання рекомендацій для корекції деструктивної поведінки.

2. Проектування дій. Створення довірчих стосунків із підлітком та організація спільного пошуку причин виникнення проблеми. Обговорення можливих наслідків та шляхів її вирішення. Розгляд ситуації з різних точок зору, розподіл функцій та відповідальності за вирішення проблеми (конфлікту, суперечності), спільне визначення найбільш ефективних варіантів для цього.

3. Дії. Для досягнення успіху соціальному педагогу та психологу важливо надати підлітку психологічну підтримку; забезпечувати його безпеку, захищати його інтереси та права в стосунках з однолітками, батьками, вчителями. Розподіл обов’язків між соціальним педагогом та психологом може бути таким: соціальний педагог аналізуватиме соціальну ситуацію підлітка, його соціальний статус, вивчатиме особливості міжособистісних відносин, а психолог працюватиме над розвитком нових соціальних навичок та компетенцій, надаватиме емоційну підтримку, дотримуючись принципу безоцінного

прийняття особистості.

4. Оцінювання результатів роботи: разом із підлітком обговорюються досягнення та труднощі попередніх дій, аналізуються факти вирішення або залишення проблем невирішеними, здійснюється спільне осмислення набутого досвіду, визначаються подальші перспективи та формуються життєві цілі, пов’язані з особистим розвитком і професійним майбутнім.

Основним видом діяльності в підлітковому віці є близьке особистісне спілкування з однолітками, в якому відбувається засвоєння моральних норм і цінностей та формується самосвідомість. Вступаючи до неформальних молодіжних груп з деструктивною орієнтацією, підліток намагається задовольнити свої потреби у спілкуванні та визнанні. Тому важливою частиною профілактичної роботи соціального педагога є стимулювання підлітків до участі в дитячих і молодіжних об’єднаннях, що відповідають їхнім інтересам та прагненням.

Рекомендації щодо проведення бесід з підлітками. Як діяти?

1. У першу чергу важливо налагодити психологічний контакт з підлітком.

2. Під час розмови слід демонструвати глибоке знання теми, проявляти терплячість, наполегливість і доброзичливість, аби уникнути недовіри, агресії чи емоційного напруження.

3. Важливо побудувати ефективну взаємодію не лише з самим підлітком, а й з його батьками (чи особами, що їх замінюють) та іншими значущими людьми в його житті.

4. Необхідно виявити труднощі, особливості розвитку й особистісний потенціал підлітка.

5. Систематично підтримувати та заохочувати позитивні зміни в його поведінці.

6. Забезпечити комплексну цілеспрямовану допомогу в процесі індивідуального супроводу.

7. Надати підтримку в розвитку соціальних навичок, залучаючи до різних форм діяльності: навчальної, виховної, трудової, громадської, спортивної тощо.

8. Сприяти включенню підлітка до позитивного кола однолітків, наприклад, класного колективу, що має здорову соціальну орієнтацію (лише за умови відсутності ризику негативного впливу на інших дітей).

9. Налагодити взаємодію між усіма залученими спеціалістами (шкільний психолог, фахівці служб у справах дітей, соціальні працівники тощо) та родиною дитини, а в разі потреби – організувати роботу з покращення або відновлення стосунків між підлітком і батьками.

Соціально-педагогічна підтримка – це форма діяльності у сфері соціальної педагогіки, яка передбачає виявлення, аналіз і вирішення проблем дитини з метою захисту її прав та створення сприятливих умов для успішної соціалізації [50].

Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді в закладі загальної середньої освіти – це процес надання допомоги школярам у розвитку ціннісної орієнтації, подоланні труднощів у спілкуванні та взаємодії, профілактиці негативної поведінки, а також у забезпеченні соціального захисту в умовах складних життєвих обставин.

Конструктивна взаємодія – це спільна діяльність соціального педагога та підлітка, що базується на розумінні особистісних рис дитини й особливостей її найближчого оточення, з метою ефективного розв’язання конфліктів чи суперечностей і досягнення соціально значущих позитивних змін:

1. Необхідно підтримувати позитивні висловлювання, формувати в підлітка впевненість у власних силах і переконання в реальності сприятливого життєвого майбутнього.

2. Варто пам’ятати, що заборони рідко є ефективними – вони можуть викликати у підлітка бажання замкнутися в собі, приховувати свої дії та ще більше ототожнюватися з груповими «цінностями», що сприяє згуртуванню осіб із деструктивною поведінкою.

3. Коли налагоджено довірливий контакт і підліток відкритий до діалогу, важливо аргументовано пояснити небезпеку та безвихідність деструктивної поведінки, посилаючись на конкретні приклади, відомі самому підлітку;

допомогти усвідомити рівень ризику та неминучість відповідальності за вчинені дії (особливо в контексті булінгу або правопорушень).

4. Разом із підлітком провести аналіз шкідливого контенту та «кумирів», які романтизують асоціальний або протизаконний спосіб життя, формуючи критичне ставлення до таких впливів.

Під час бесіди з учнем, а також після її завершення, важливо уважно відслідковувати його реакції та зміни в поведінці.

Основні принципи спілкування педагога з дитиною такі:

- зберігати внутрішній спокій і витримку;
- зосереджуватись на аналізі вчинків, а не особистісних рис дитини;
- обговорювати саме небажані дії, а не негативно оцінювати саму дитину;
- запропонувати учневі допомогу й підтримку у вирішенні проблемної ситуації [9].

Інформаційно-профілактична взаємодія з батьками.

Невід'ємною складовою роботи є просвітницько-профілактична діяльність з батьками, яка спрямована на підвищення їхньої уваги до потреб підлітків, а також на опанування ефективних способів задоволення таких важливих потреб, як потреба у спілкуванні та визнанні.

Для підлітка особливо значущою є спільна діяльність із дорослими, побудована на основі спільних інтересів. Форми такої співпраці можуть бути різноманітними: допомога підлітка в домашніх справах, надання порад батькам, участь у спільних ініціативах. Водночас дорослим варто навчитися з повагою ставитися до думки дитини. Залучення підлітка до занять, якими займаються батьки, сприяє формуванню спільних емоційних переживань, зближує, сприяє налагодженню довірливих стосунків. У процесі такої взаємодії дитина відкриває для себе глибину внутрішнього світу дорослих, вчиться розуміти їхні почуття, думки й розвиває уважне та турботливе ставлення до інших.

Ключові поради педагогів для батьків підлітків та осіб, які їх замінюють:

1. Створюйте з підлітком відносини, засновані на довірі.

2. Опануйте сучасні цифрові технології, заведіть власний профіль у соціальних мережах і підтримуйте контакт з дитиною в онлайн-просторі.

3. Регулярно, хоча б раз на тиждень, переглядайте інформацію на сторінках підлітка: читайте його публікації, звертайте увагу на спільноти, у яких він бере участь.

4. Ознайомтесь з його віртуальним колом спілкування, переглядайте фото та відео, що викликають інтерес у дитини – зокрема ті, що вона вподобала, поширила чи зберегла.

До групи ризику щодо деструктивної поведінки часто потрапляють підлітки, які відчувають брак батьківської уваги та підтримки або залишаються безконтрольними у цифровому середовищі.

Батьки мають усвідомлювати, що саме є показником безпеки для дитини, та прагнути стати для неї надійною, захищеною і підтримуючою фігурою.

Ключові умови запобігання деструктивній поведінці підлітків:

1. Необхідно дотримуватися встановленого в закладі загальної середньої освіти алгоритму дій у разі виявлення надзвичайних ситуацій із дітьми або підлітками, які демонструють ознаки деструктивної поведінки. Також важливо керуватись існуючими рекомендаціями щодо організації профілактичної діяльності з учнями та їхніми родинами, вчасно виявляти школярів, схильних до ризикованої поведінки, проводити індивідуальну роботу як з ними, так і з дітьми, що зростають у складних життєвих обставинах.

2. Формування єдиної виховної позиції між педагогами й батьками. Зміни у характері, звичках і поведінці підлітка зазвичай помітні як у школі, так і вдома. На батьківських зборах за участі соціального педагога й психолога слід інформувати батьків про психоемоційні особливості дітей цього віку, потенційні загрози деструктивної поведінки (зокрема в Інтернеті), а також про шляхи профілактики. Спільні заходи для батьків і учнів покращують взаєморозуміння й зміцнюють зв’язок між ними.

3. При виявленні випадків булінгу доцільно задіяти шкільну службу порозуміння (медіації) через соціального педагога, використовуючи медіативні

практики для розв’язання конфлікту, відновлення довіри й стосунків, а також для компенсації моральної, емоційної чи матеріальної шкоди постраждалій стороні.

4. Важливо долучати до профілактичної роботи профільних фахівців. Педагоги можуть отримати підтримку з боку служб, що займаються попередженням правопорушень серед неповнолітніх, а також від установ, відповідальних за моніторинг шкідливого контенту в Інтернеті.

У кожному закладі загальної середньої освіти повинна бути доступна контактна інформація про відповідальну особу закладу, а також про організації та служби, які надають допомогу постраждалим. Ця інформація має бути розміщена як на інформаційному стенді, так і на офіційному веб-сайті школи. Учням слід повідомляти, куди можна звернутись у разі випадків домашнього насильства чи жорстокого поводження з дітьми. У класах і тематичних кабінетах мають бути облаштовані інформаційні куточки безпеки з актуальними відомостями для школярів та їхніх батьків (або осіб, які їх замінюють). Там має міститися інформація про діяльність Національної дитячої гарячої лінії (0 800 500 225 зі стаціонарного або мобільного телефону, 116 111 – з мобільного), а також про місцеві центри соціальних служб та служби у справах дітей. Підлітки можуть звертатися до цих служб із широкого кола питань: від проблем у спілкуванні з ровесниками, труднощів у стосунках із батьками чи вчителями – до переживань, емоційних травм, залежностей та першого кохання.

Організація різноманітної профілактично-виховної діяльності, включаючи патріотичне та військово-патріотичне виховання. Досвід показує, що залучення підлітків, які перебувають у групі ризику або проявляють деструктивну поведінку, до роботи в військово-патріотичних клубах, спортивних, молодіжних та волонтерських організаціях є ефективним. Важливо допомогти дітям усвідомити, що поставлені перед ними цілі та завдання є їхніми власними, а мета діяльності відповідає їхнім інтересам, даючи можливість відчути свою значущість для суспільства.

Проведення бесіди та відкритої розмови. Важливо оволодіти ефективними прийомами і техніками для проведення бесід з учнями. Педагогам не слід відразу фокусуватися на проблемі або ставити прямі запитання, оскільки це може спричинити зворотну реакцію та не принесе бажаного виховного результату. Важливим є встановлення довірливих стосунків з підлітком, створення партнерського стилю спілкування, де педагог більше вислуховує, дає поради, наводить приклади та ділиться своїми почуттями, а не лише повчає або погрожує.

Створення безпечного освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти є важливою умовою для профілактики деструктивної поведінки серед підлітків.

Безпечне освітнє середовище – це така обстановка, де забезпечено умови для безпечного навчання та праці, комфортне спілкування між людьми, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків. Відсутні прояви насильства, і є необхідні ресурси для їх запобігання. Всі права та норми фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки учасників навчального процесу дотримуються в повному обсязі [22; 48].

Умови для створення безпечного освітнього середовища:

1. Якість міжособистісних стосунків – позитивні фактори (довіра, доброзичливість, схвалення, толерантність) та негативні фактори (агресивність, конфліктність, ворожість, маніпуляції).

2. Захищеність у освітньому середовищі – відсутність насильства у будь-яких формах та проявах для всіх учасників освітнього процесу.

3. Комфортність у освітньому середовищі – оцінка емоцій, почуттів та основних переживань у процесі взаємодії між дорослими та дітьми.

4. Задоволеність освітнім середовищем – задоволення основних потреб дитини, зокрема: допомога та підтримка; збереження та підвищення самооцінки; пізнання та діяльність; розвиток здібностей і можливостей.

Відновний підхід у роботі з підлітками.

Ключовим етапом у профілактиці деструктивної поведінки підлітків у

загальноосвітніх закладах є впровадження відновного підходу, орієнтованого на:

- розв’язання конфліктів між учасниками освітнього процесу без застосування маніпуляцій або насильства;
- відновлення позитивного емоційного та психологічного стану учасників;
- усвідомлення відповідальності за свої вчинки та відповідну конфліктну ситуацію;
- відповідальність порушника (самостійне виправлення наслідків своєї поведінки та компенсація завданої шкоди);
- досягнення взаєморозуміння та відновлення стосунків між сторонами конфлікту;
- зміна підходів до вирішення конфліктів і правопорушень від адміністративно-каральних до відновлювальних;
- надання можливості самостійно приймати рішення щодо вирішення конфліктних ситуацій;
- покращення атмосфери в освітньому закладі [47].

2.2. Аналіз специфіки проявів деструктивної поведінки підлітків та оцінка отриманих результатів

Для з’ясування особливостей прояву деструктивної поведінки підлітків було здійснене дослідження, для якого була створена анкета для підлітків віком від 13 до 17 років, за допомогою якої вони самостійно оцінюють, яка поведінка є для них характерною.

З метою отримання об’єктивних результатів та налагодження довіри серед учасників, опитування проводилось анонімно через онлайн-форму. Такий підхід дозволив оптимізувати час опитування та забезпечити зручні умови для респондентів.

Дослідження проводилось на базі Каунаської міжнародної гімназії (гімназії імені Олександра Пушкіна). У вибірку увійшли 50 підлітків (учні 8-11 класів), серед яких 28 хлопців і 22 дівчини.

Було проведено опитування з метою виявлення різних типів деструктивної поведінки у підлітків. У загальному опитуванні взяли участь 50 підлітків, які поділилися цінною інформацією про свій досвід.

Учасники опитування були розподілені за віковими групами, причому більшість належала до вікової категорії 15-17 років.

У результаті відповідей на запитання «Чи мали ви досвід будь-яких із наведених деструктивних дій протягом останнього року?» (можна було обрати кілька варіантів), з’ясувалося наступне:

Найпоширенішою формою деструктивної поведінки серед підлітків стало вживання психоактивних речовин (алкоголю чи наркотиків) — 45% респондентів підтвердили участь у такій діяльності.

Лише 3% опитаних зазначили, що займалися самоушкодженням (зокрема, різали або обпалювали себе).

Агресивна або насильницька поведінка щодо інших була визнана 80% учасників опитування.

74% респондентів вказали, що були причетні до булінгу чи кібербулінгу.

10% опитаних повідомили про участь у ризикованій сексуальній поведінці.

18% зазначили, що займалися вандалізмом або навмисним пошкодженням майна.

25% підлітків зізналися в пропусках занять або систематичному прогулюванні школи.

8% респондентів зазначили участь в азартних іграх або надмірних витратах грошей.

17% учасників опитування не повідомили про жодну з перелічених форм деструктивної поведінки.

Результати зображені у вигляді діаграми.

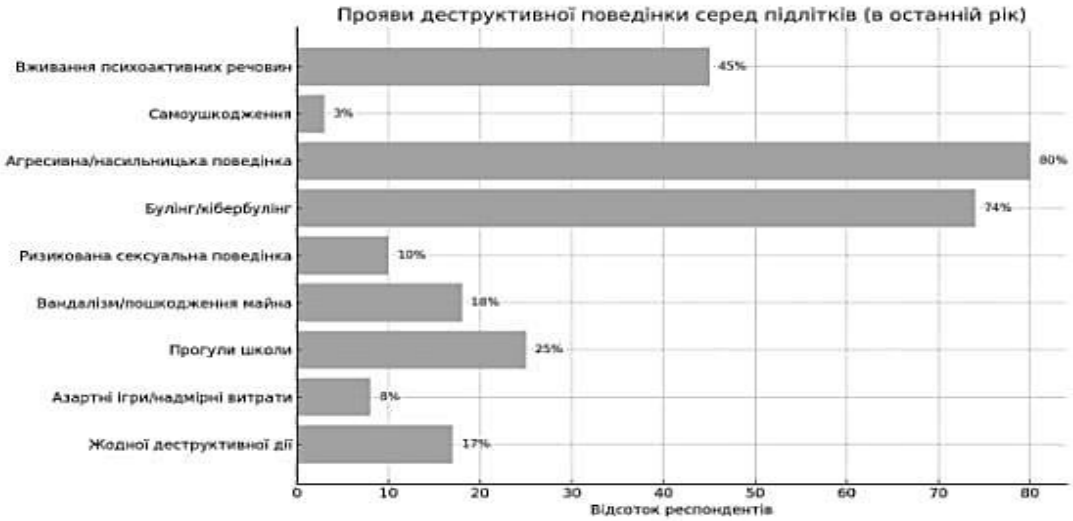

Рисунок 2.1 – Аналіз відповідей на запитання: «Чи мали місце у вас протягом останнього року будь-які з наведених проявів деструктивної поведінки?»

Найпоширенішою формою деструктивної поведінки серед підлітків виявилась агресія або насильство щодо інших осіб. За нею йдуть випадки булінгу та кібербулінгу, вживання психоактивних речовин (алкоголю чи наркотиків), а також пропуски занять. Менш поширеними були прояви ризикованої сексуальної поведінки, вандалізму чи умисного псування майна, самопошкодження, а також участь в азартних іграх або нераціональні фінансові витрати.

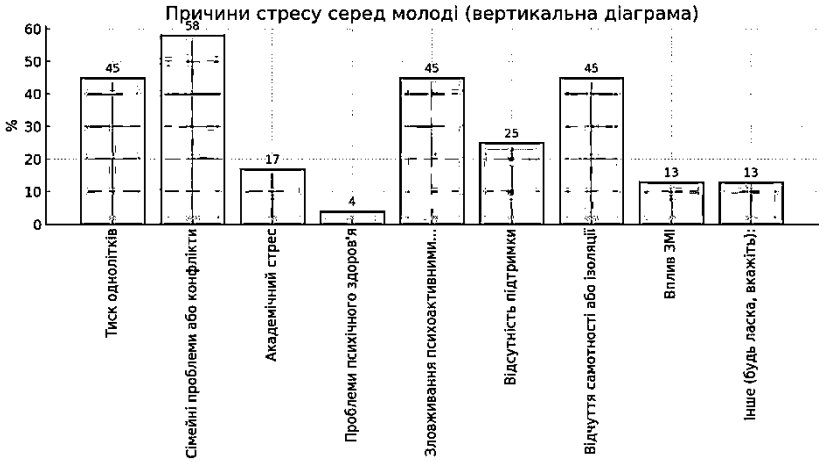

Рисунок 2.2 – Розподіл відповідей підлітків на запитання: «Які причини чи чинники спонукали вас до участі в перелічених вище видах деструктивної поведінки?»

Підлітки, які демонстрували деструктивну поведінку, найчастіше пояснювали це впливом ровесників, проблемами в родині, почуттям ізольованості або відсутністю емоційної підтримки. Більше половини опитаних (55%) зазначили, що намагалися знайти допомогу чи підтримку.

Серед тих, хто звертався по допомогу, більшість вказали друзів (65%) як основне джерело підтримки, дещо менше респондентів зверталися до батьків (20%) чи телефонів довіри (11%), і лише 4% обрали допомогу професійних спеціалістів.

Коли респондентів запитали про заходи чи стратегії запобігання, вони запропонували різні варіанти, зокрема впровадження вивчення тем, що стосуються причин деструктивної поведінки, можливостей отримання допомоги та ін.

14% опитуваних вважають, що існує достатньо інформації та підтримки щодо деструктивної поведінки серед підлітків.

Водночас 86% респондентів вважають, що їм не вистачає знань та підтримки для вирішення цих проблем.

Результати представлені на рис.2.3.

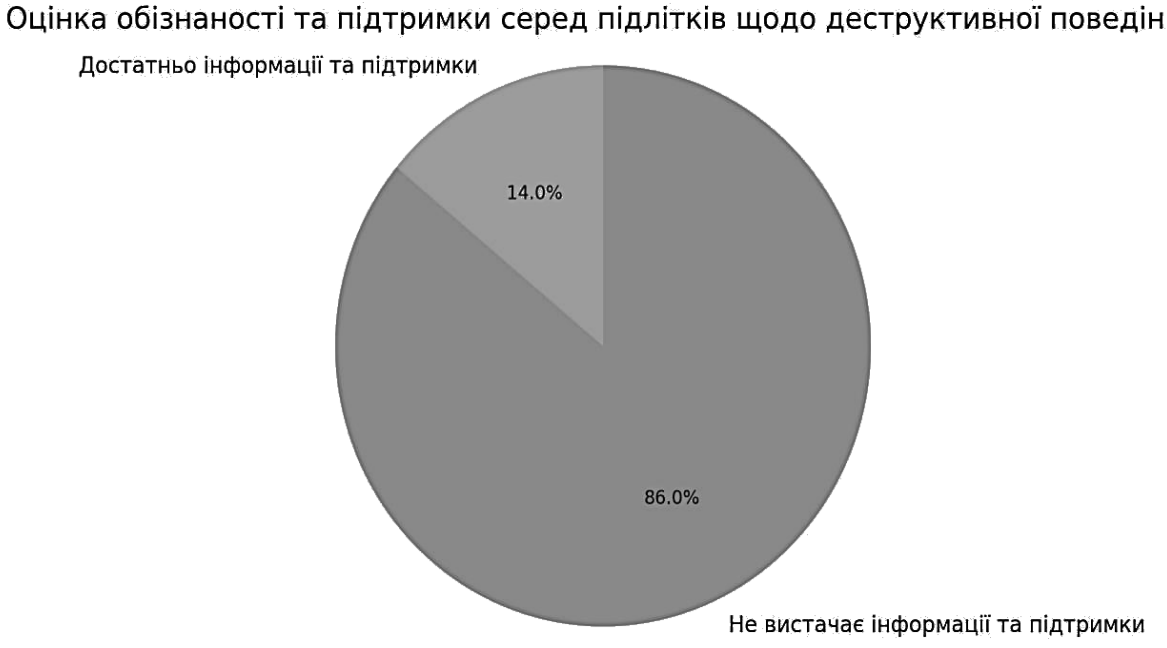

Рисунок 2.3 – Розподіл відповідей підлітків на запитання: «Чи маєте ви достатньо знань та підтримки з цього питання?»

Ці результати надають важливу інформацію щодо поширення деструктивної поведінки серед підлітків, вказуючи на потенційні фактори, що сприяють її виникненню, та доступні системи підтримки. Висновки акцентують на необхідності підвищення обізнаності, впровадження цілеспрямованих заходів та створення безпечного і підтримуючого середовища для підлітків з метою запобігання та вирішення проблем деструктивної поведінки.

Серед пропозицій щодо покращення обізнаності та підтримки були розширення освітніх програм, удосконалення служб психічного здоров’я в навчальних закладах та стимулювання відкритого діалогу.

Рисунок 2.4 – Розподіл відповідей підлітків на запитання: «Чи вважаєте ви, що деструктивна поведінка негативно вплинула на ваше життя? Виберіть усі варіанти, які підходять»

Серед підлітків, які визнали наявність деструктивної поведінки, було зібрано додаткову інформацію щодо їхнього досвіду. Слід зазначити, що отримані результати стосуються лише учнів цього конкретного навчального закладу і можуть бути використані виключно для подальшої роботи з ними. Дані дають змогу краще зрозуміти досвід і погляди саме тих підлітків, які взяли участь в опитуванні. Це вказує на важливість продовження зусиль,

спрямованих на розуміння, профілактику та подолання деструктивної поведінки серед підлітків.

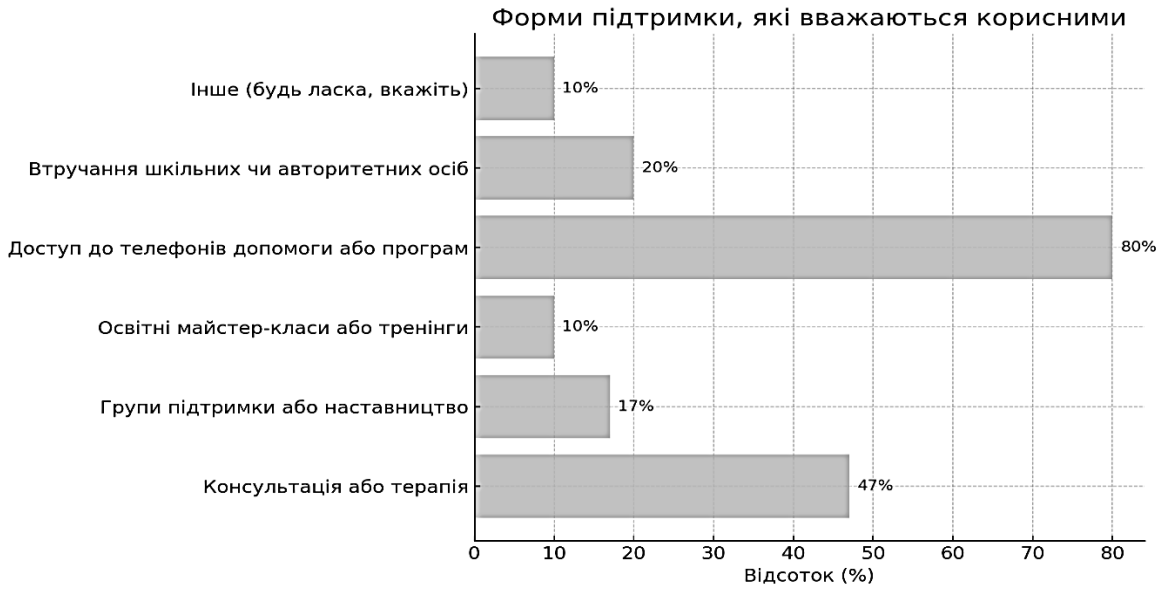

Рисунок 2.5 – Відповіді підлітків на запитання: «Якщо б у вас була можливість отримати підтримку чи допомогу для подолання цієї деструктивної поведінки, яку форму допомоги ви б обрали? Позначте всі варіанти, які підходять»

Отримана інформація стане основою для створення профілактичної програми.

2.3. Рекомендації щодо профілактики деструктивної поведінки підлітків

Враховуючи результати проведеного дослідження, були створені профілактичні програми, спрямовані на подолання деструктивної поведінки, які можна впроваджувати серед підлітків, що взяли участь в опитуванні.

Нижче подано рекомендації щодо окремих форм прояву деструктивної поведінки.

Рекомендації щодо запобігання булінгу та кібербулінгу.

Конфлікти є невід’ємною частиною повсякденного життя – вони

природні як для особистісного становлення дитини (людини), так і для функціонування суспільства. Водночас конструктивне вирішення конфліктів є ключовим. На відміну від звичайних конфліктів, булінг і кібербулінг мають інші характеристики – зокрема, повторюваність і цілеспрямовану агресію проти конкретної особи протягом тривалого часу. Такі ситуації призводять до руйнування стосунків і завдають шкоди емоційному та соціальному розвитку дітей. Це підкреслює необхідність дорослого втручання, оскільки діти самостійно не в змозі ефективно впоратися з такими викликами.

Запобігти ризикованим ситуаціям, насильству, булінгу та жорстокому поводженню можна шляхом формування безпечного шкільного середовища, яке:

- створює умови для розвитку в дітей соціального й емоційного інтелекту – таких навичок, як самосвідомість, відповідальність, емпатія, уміння ухвалювати рішення, керувати емоціями та будувати здорові взаємини; навчає поваги до особистих кордонів – як власних, так і чужих – і формує вміння відстоювати себе та говорити «ні» в дискомфортних ситуаціях;

- активно залучає учнів до формування спільних правил взаємодії, що сприяють повазі та ефективній комунікації;

- забезпечує відкритість у спілкуванні, формує атмосферу довіри та безпеки, спонукає до спільного розв’язання проблем і засуджує замовчування негативних подій; підтримує розуміння того, що звернення по допомогу – це прояв сили, а не слабкості;

- надає чітку інформацію про те, до кого і як можна звернутися у разі потреби, гарантуючи доброзичливу, безоціночну підтримку з боку дорослих;

- сприяє активному залученню дітей до навчальної та позанавчальної діяльності;

- мотивує учнів до самореалізації, розвитку здібностей і залучення до улюблених занять, що позитивно впливає на самооцінку та комунікативні навички;

- запроваджує зрозумілі для всіх учасників навчального процесу

механізми реагування на випадки насильства і цькування, а також залучає педагогів до розроблення спільних заходів і програм;

- навчає дітей, учителів, батьків і громаду розпізнавати булінг і кібербулінг, відрізняти їх від конфліктів і вчасно реагувати для запобігання їх поширенню.

Профілактика булінгу (попередження випадків).

План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти.

Формування безпечного шкільного середовища, заснованого на взаємній довірі та повазі, є ключовим чинником у запобіганні випадкам булінгу в навчальному закладі. Щоб подібні ситуації виникали якомога рідше й не набували системного характеру, кожна школа повинна розробити власний комплекс заходів, спрямованих на протидію булінгу.

План дій має створюватися колективно, з урахуванням рекомендацій територіальних органів.

Доцільно сформувати робочу групу, яка об’єднає всіх зацікавлених учасників освітнього процесу. Крім педагогів, до цієї групи варто залучити батьків, представників громадськості та організацій, щоб забезпечити змістовність та різноманітність запропонованих форм роботи.

Такі заходи мають:

- формувати стійке переконання в усіх учасників освітнього процесу про неприпустимість насильства та булінгу у взаєминах між людьми;

- носити практичний характер, сприяючи не лише усвідомленому неприйняттю булінгу, а й розвитку активної позиції щодо його запобігання та протидії;

- бути адаптованими до конкретних потреб навчального закладу та відповідати наявним можливостям і ресурсам.

Заплановані заходи мають бути:

- спрямовані на досягнення конкретного результату у вирішенні визначеної проблеми, для подолання якої вони і були заплановані;

- структуровані таким чином, щоб містити чіткі показники ефективності, які дозволять здійснювати моніторинг реалізації та вносити необхідні зміни до плану відповідно до актуальних потреб;

- зорієнтовані не лише на зменшення кількості випадків булінгу, а на викорінення цього явища загалом і покращення психологічного клімату в навчальному закладі.

До переліку заходів можуть входити: тренінги, тематичні заняття й зустрічі, круглі столи, консультації, дискусії, перегляд і обговорення відеоматеріалів, присвячених ненасильницьким підходам у поведінці та вихованні, методам врегулювання конфліктів, розвитку емоційної саморегуляції та подолання стресу, а також інтерактивні ігри, театралізовані виступи тощо.

Профілактика суїцидальної поведінки – це комплекс заходів, спрямованих на зменшення рівня суїцидальної активності та недопущення повторення таких проявів.

Ефективність профілактики суїцидальної поведінки серед учнів можлива лише за умови тісної взаємодії психологічної служби (соціальних педагогів, практичних психологів) із педагогічним колективом, батьками та самими школярами.

У школі має функціонувати цілісна система соціально-педагогічної та психологічної профілактики й корекції суїцидальної поведінки підлітків.

Ключовими умовами запобігання самогубствам серед учнів є постійне психолого-педагогічне спостереження, виявлення підлітків із підвищеним ризиком на основі їхніх індивідуальних особливостей та поведінки, подальша індивідуальна робота з ними, а також впровадження системи профілактичних заходів і проведення активної просвітницької роботи з родинами.

Система роботи у закладі освіти з профілактики суїциду.

У закладі освіти система профілактики суїцидальної поведінки включає сім ключових напрямів роботи:

1. Проведення психологічної просвітницької роботи серед учнів, батьків і

педагогічного колективу.

2. Формування сприятливого соціально-психологічного клімату в шкільному середовищі.

3. Здійснення психологічної та педагогічної діагностики для виявлення схильності до суїцидальної поведінки.

4. Проведення індивідуальних і групових консультацій.

5. Реалізація заходів, спрямованих на корекцію, підтримку й розвиток особистості.

6. Систематичне спостереження та аналіз змін у поведінці й психологічному стані учнів.

7. У разі потреби – направлення дитини до фахівців медичного профілю для отримання кваліфікованої допомоги.

Кожен з напрямів включає відповідні заходи, орієнтовані на різні категорії учасників профілактичного процесу.

Дії, яких слід уникати під час проведення профілактичних заходів:

1. Не слід відкрито обговорювати випадки суїцидів, що трапилися з дітьми.

2. Уникайте використання терміну «суїцид» у назвах заходів чи під час групових обговорень.

3. Не варто проводити обговорення випадків самогубства з учнями під час зборів, класних годин або бесід, адже в підлітковому середовищі можливе наслідування або протестна реакція (ефект Вертера). Винятком може бути робота з учнями класу, де навчалася дитина, що вчинила суїцид – з метою запобігання подібній поведінці.

4. Не візуалізуйте тематику смерті. Не змушуйте дітей уявляти, як почуваються батьки, коли вмирають їхні діти, або навпаки.

5. Уникайте багаторазового повторення однакової інформації з різних джерел, оскільки це може мати зворотний ефект у профілактиці.

6. Не перевантажуйте профілактичні заняття інформацією, що викликає сильні негативні емоції.

7. Утримуйтесь від детального опису конкретних випадків самоушкодження чи суїциду, аби не спричинити небажаний «рекламний» ефект, який може призвести до наслідування (ефект Вертера).

На що варто звертати увагу під час профілактики суїцидальної поведінки:

Ключові психологічні чинники, що сприяють запобіганню суїциду:

- позитивне сприйняття життя й зацікавленість у ньому;
- здатність ефективно вирішувати життєві труднощі;
- навички емоційної саморегуляції.

Основні соціальні заходи протидії суїцидальній поведінці:

- обмеження доступу до зброї та інших потенційно небезпечних засобів;
- своєчасне лікування психічних розладів, а також подолання залежностей (алкогольної, наркотичної, токсичної та ігрової).

Класний керівник відіграє ключову роль у попередженні суїцидів серед школярів, оскільки саме він має змогу своєчасно виявити учнів, які належать до групи ризику, та організувати первинну профілактику суїцидальної поведінки. У випадку необхідності він може звернути увагу практичного психолога, соціального педагога чи батьків на дитину, яка опинилася в критичному стані через життєві труднощі.

Ефективна діяльність класного керівника у відповідь на потреби учня дозволяє краще розпізнавати схильність до самоушкоджень або суїцидальних намірів, а також сприяє якісній профілактичній роботі в учнівських колективах.

Практичний досвід свідчить, що саме класний керівник найчастіше стикається з подібними проявами серед учнів свого класу, добре обізнаний із їхніми особистими труднощами та емоційним станом, і має змогу вчасно надати необхідну допомогу. У складних ситуаціях він також може ініціювати звернення до відповідних фахівців.

Фактори, що впливають на виникнення ризикованої поведінки, а також базові потреби підлітків, визначають напрямки соціальної профілактики та формують основу роботи педагогів, психологів і батьків у сфері запобігання деструктивним формам поведінки.

Таблиця 2.1

Взаємозалежність ризикових факторів, підліткових потреб і напрямів профілактики

Напрям діяльності	Категорія/тематика заходів
1. Психологічна просвіта	Учні: - створення у закладі освіти закладі куточка з інформацією про телефон довіри, адресами і режимом роботи спеціалізованих лікарень, психологічних центрів допомоги, центрів соціальних служб, служб у справах дітей, інших фахівців; - проведення циклу бесід, тренінгів про цінність особистості й сенс життя; диспутів «Я – це Я», «Я маю право відчувати і висловлювати свої почуття», «Невпевненість у собі», «Конфлікти», «Підліток і дорослий», «Спілкування з дорослими», «Спілкування з однолітками протилежної статі», «Підліткові ініціації», «Основні проблеми підліткового віку», «Стрес і депресія» тощо; - проведення з учнями релаксаційних ігор, арт-терапевтичних студій, тренінгів, психологічних практикумів, спрямованих на посилення можливостей покладатися на себе, розвиток емоційного інтелекту, створення базової довіри до світу та оточення.
	Педагоги: проведення психолого-педагогічних семінарів, консиліумів, майстер-класів спеціалістами психологічної служби закладу освіти і запрошеними фахівцями за темами: «Емоційні розлади у дітей та підлітків», «Фактори, що впливають на суїцидальну поведінку підлітка», «Як підвищити соціальний статус учня в групі», «Цінність особистості», «Як допомогти дитині при загрозі суїциду», «Конфлікти між педагогами і підлітками».
	Батьки: - тренінг «Щасливе батьківство. Межі взаємодії в сім'ї»; - круглий стіл «Батьки та діти: психологія партнерства»; - батьківська конференція «Профілактика суїцидальної поведінки дитини»
2. Створення позитивного психологічного клімату	Учні: залучення учнів до громадської діяльності (спортивні змагання, клуби, товариства тощо) та культурно-виховних заходів, які сприяють формуванню громадянської позиції, естетичних почуттів, духовності. Педагоги: вивчення психологічного клімату в учнівських колективах та соціального статусу учнів, виявлення лідерів чи відторгнутих, обговорення на педрадах отриманої інформації, розробка заходів реагування на неї. Батьки: індивідуальна соціально-педагогічна та психологічна робота з батьками, чиї діти мають складності в комунікації з іншими дітьми.
3. Психологічна та педагогічна діагностика суїцидальних тенденцій	Учні (практичний психолог самостійно обирає методики із запропонованих у таблиці, враховуючи вікові та індивідуальні особливості дитини): - визначення рівня тривожності Ч. Спілбергера. Вікова категорія: з 12 років; - методика діагностики суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел, М. Фергюсон). Вікова категорія: з 14 років; - методика діагностики рівня соціальної фрустрації (Л. Вассерман, модифікація В. Бойко) . Вікова категорія: з 15 років;

Продовження таблиці 2.1

Напрям діяльності	Категорія/тематика заходів
	- методика Шуберта «Діагностика ступеня готовності до ризику» («PSK» Шуберта). Вікова категорія: з 12 років; - опитувальник депресивності Бека (Веск Depression Inventory – BDI) Вікова категорія: з 13 років; - методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс і Р. Раймонд). Вікова категорія: з 14 років
	Педагоги: навчання педагогічного колективу особливостям виявлення факторів та ознак емоційних порушень суїцидальної поведінки дітей
	Батьки: індивідуальна соціально-педагогічна та психологічна робота з батьками, чиї діти за результатами діагностики мають певні особливості.
4. Консультування (індивідуальне та групове)	Учні: консультації підлітків з питань формування/усвідомлення цілісності власного образу з позитивним уявленням про себе, свою приналежність; підвищення самооцінки до адекватної, розвитку стресостійкості та шляхів виходу зі стресу і конфліктних ситуацій; розуміння своїх сильних сторін (внутрішніх ресурсів), потреб, труднощів та захисних механізмів тощо (з урахуванням віку, індивідуальних, культурних особливостей, ін.).
	Педагоги: - надання рекомендацій з розвитку навичок саморегуляції у дитини з метою подолання нею наслідків травматичних подій, профілактики негативних проявів поведінки, пошуку внутрішніх ресурсів підтримки; - проведення індивідуальних консультацій для педагогів, які працюють з дітьми групи суїцидального ризику.
	Батьки: - надання рекомендацій конструктивної взаємодії з дитиною та її підтримки в ситуації кризи; - консультативна робота з батьками, спрямована на подолання/ уникання факторів, що провокують суїцид; - індивідуальні консультації батьків дітей групи суїцидального ризику
5. Робота з корекції, відновлювання та розвитку	Учні: - групові та індивідуальні заняття для учнів початкової ланки з корекції та розвитку, спрямовані на подолання тривоги та стресу, навчання технікам керування емоціями, зняття м’язового й емоційного напруження; - проведення групових та індивідуальних занять з корекції та розвитку з метою посилення стресостійкості для учнів 5-х класів при переході з початкової до середньої ланки.
6. Систематичний контроль і врахування динаміки особистісних змін у поведінці учнів	Педагоги: постійний моніторинг ознак, тенденцій, ризиків суїцидальної поведінки на всіх етапах роботи психолога.
7. Переадресування суїцидальної справи спеціалістам медичного профілю (за потреби)	Батьки: рекомендування відвідування дитячого психоневролога, психотерапевта, психіатра.

Розуміння екстремальних захоплень у підлітків, причин, що сприяють їхньому залученню до ризикованої поведінки, а також усвідомлення пов’язаних із цим потреб юнацтва дає змогу ефективно обрати профілактичні заходи, спрямовані на зниження ризиків та створення безпечного середовища для розвитку особистості й розкриття потенціалу молоді.

Профілактичні програми, що запобігають інтернет-залежності серед підлітків, мають включати освітній, психологічний та соціальний елементи й охоплювати всіх учасників освітнього процесу – учнів, педагогів і батьків. Важливо також протидіяти нав’язаному через інтернет ідеалу «досконалості», натомість сприяти формуванню в дітей почуття особистої гідності та віри у власні можливості як здорової альтернативи пошуку схвалення у віртуальному просторі.

У межах профілактичної роботи необхідно допомогти дітям сформувати свідоме ставлення до онлайн-активностей: навчити безпечного й усвідомленого користування Інтернетом і цифровими технологіями, запобігти розвитку залежності та підтримати їх залучення до реальних, корисних форм дозвілля.

Висновки до другого розділу

Для соціальної профілактики виникнення або зменшення проявів деструктивної поведінки у підлітків варто застосовувати різні форми та методи соціального впливу, а також вживати такі заходи:

а) на основі здібностей і характеру підлітків формувати коло їхніх інтересів, зменшувати вільний час (час бездіяльності), залучати до таких занять, як читання, самоосвіта, творчість, що позитивно впливають на формування їх особистості;

б) заохочувати підлітків до занять спортом;

в) батькам слід поважати особисті інтереси підлітка, враховувати його вікові зміни, ставитися з повагою, враховувати думки, бути готовими

допомогти та стати підтримкою й друзями;

г) демонструвати підлітку неефективність деструктивної поведінки, пояснюючи це на конкретних прикладах і пропонуючи альтернативні конструктивні варіанти поведінки.

Доцільно також використовувати різні види терапії (музикотерапія, ігротерапія, логотерапія) для зниження агресії, напруженості, а також різні форми навіювання, психогімнастику, бесіди, що сприяють вербалізації емоційних станів і словесному опису переживань. Відомо, що вербалізація переживань допомагає встановити позитивне ставлення до того, хто спілкується з підлітком, сприяє співпереживанню та визнанню цінності особистості іншої людини.

Анкетне опитування, що було проведене, дозволило зібрати дані про наявність у підлітків проявів різних видів деструктивної поведінки. Варто відзначити, що такі випадки є досить поширеними, а тривожним сигналом виступає те, що серед основних причин підлітки найчастіше вказували напружені сімейні стосунки, вплив однолітків, відчуття самотності, ізоляції та стресові ситуації.

Крім того, було виявлено, що підлітки мають потребу в більш глибокому інформуванні щодо природи деструктивної поведінки.

У зв’язку з цим було розроблено рекомендації для організації профілактичних заходів, які б не лише підвищували рівень обізнаності про проблему, а й допомагали зрозуміти її причини, можливі наслідки та шляхи отримання підтримки. Також запропоновано конкретні ресурси, які можуть бути ефективно використані під час профілактичної роботи з метою інформування та надання допомоги підліткам.

ВИСНОВКИ

У ході теоретичного аналізу поняття деструктивної поведінки було розкрито її зміст, характерні риси як загального явища, так і окремих його форм. У дослідженні було проаналізовано найактуальніші на сьогодні прояви деструктивної поведінки серед підлітків, зокрема: булінг, кібербулінг, надмірне використання Інтернету, схильність до суїцидальних дій, а також екстремальні захоплення на кшталт паркуру, руфінгу та зачепінгу.

Розглянуто суть цих форм поведінки, їхні особливості, характерні ознаки, чинники, що можуть сприяти їх виникненню, та наслідки як для самої дитини, так і для її соціального оточення. Також запропоновано практичні рекомендації щодо профілактики таких форм поведінки, орієнтовані на роботу з підлітками, їхніми родинами та педагогічним колективом.

Було виділено ключові чинники, що впливають на розвиток деструктивної поведінки у підлітковому віці, серед яких – конфліктні або байдужі сімейні стосунки, нестача підтримки, емоційне напруження та стресові ситуації, які особливо загострилися в умовах воєнного стану.

У другому розділі представлено основні напрями профілактичної роботи, її етапи, форми та методи, узагальнено результати дослідження та сформульовано практичні поради щодо запобігання деструктивній поведінці серед підлітків.

В опитуванні взяли участь 50 підлітків, переважна більшість з яких належала до вікової категорії 15-17 років. Гендерний склад респондентів був загалом збалансованим, хоча частка дівчат виявилася дещо вищою.

Позитивним є той факт, що 17 % опитаних зазначили, що не мали досвіду жодної з перелічених форм деструктивної поведінки. Серед тих учасників, які повідомили про наявність таких проявів, дехто додатково поділився власним досвідом і зазначив чинники, що вплинули на формування деструктивних дій. Серед найпоширеніших причин були: тиск з боку ровесників, труднощі з психічним здоров’ям, напружені стосунки в сім’ї та відсутність ефективних

стратегій подолання життєвих викликів.

Багато з опитаних підлітків, які виявляли ознаки деструктивної поведінки, зазначили, що зверталися по допомогу або підтримку. Найчастіше такими джерелами підтримки виступали батьки, друзі й спеціалісти.

Респонденти також мали змогу висловити свої пропозиції щодо заходів або підходів, які, на їхню думку, могли б зменшити ризик залучення молоді до деструктивної поведінки. Серед запропонованих ідей були: покращення освітньої роботи в напрямку психічного здоров'я, забезпечення доступу до консультаційних послуг, розвиток відкритого діалогу та популяризація конструктивних способів подолання труднощів.

Відповідаючи на питання про рівень поінформованості та доступної підтримки у сфері деструктивної поведінки серед підлітків, учасники висловили різні погляди – думки виявилися неоднозначними. Більшість респондентів – 86% – вказали на потребу в підвищенні рівня поінформованості та доступності підтримки для ефективного подолання зазначених проблем. Ті учасники, які відчули нестачу знань і допомоги, поділилися корисними ідеями щодо можливих шляхів покращення ситуації. Серед пропозицій були: включення до програм цікавих тем, пов'язаних із деструктивною поведінкою, її ознаками, причинами та проявами; посилення ролі місцевих ресурсів і соціального оточення; а також активне залучення підлітків до інформаційно-просвітницьких ініціатив.

Отримані результати надають цінне уявлення про рівень поширення деструктивної поведінки серед підлітків і висвітлюють чинники, які впливають на їхнє залучення до таких проявів. Вони акцентують увагу на необхідності раннього реагування, забезпечення доступної підтримки та впровадження всебічної освітньої роботи для ефективного запобігання деструктивній поведінці.

У перспективі ці дані можуть стати основою для створення профілактичних програм, спрямованих на розвиток соціально прийнятної поведінки та підвищення рівня благополуччя підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми сімейного насильства : монографія / за заг. ред. проф. Т. О.Перцевої та проф. В. В. Огоренко. Дніпро : ЛІРА, 2021. 188 с.
2. Антонова В. М., Залеська О. В., Соловйова В. В., Чепенко Л. М. Безпечний простір : програма тренінгів для батьків. Київ : Пульсари. 2021. 145 с. URL: http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726815 (дата звернення: 14.03.2025).
3. В Україні торік вичнили самогубство 123 підлітки. *Укрінформ*. 2025. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3213177-v-ukraini-torik-vcinili-samogubstvo-123-pidlitki-mvs.html (дата звернення: 10.03.2025).
4. Вакуліч Т. М. Психологічні чинники запобігання інтернет-залежності підлітків : автореф.дис. …канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2006. 21 с.
5. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки: методичний посібник для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / за ред. Т. В. Журавель. Київ : МБФ «СНІД Фонд Схід-Захід», 2010. 168 с.
6. Волошенко М. О. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2016. 247 с.
7. Вступ у соціальну роботу / І. М. Крига, О. С. Шевчук, В. М. Кубрак, В. В. Смерецька. Київ : Фенікс, 2001. 283 с.
8. Головко Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.
9. Грані взаємодії психологічної служби з батьками в контексті педагогіки партнерства / уклад. : О. О. Заріцький, О. М. Кадук. Краматорськ : Витоки, 2019. 180 с.
10. Девіантна поведінка : соціологічний, психологічний та юридичний аспекти / ред. д-ра юрид. наук, проф. А. М. Бандурки. Харків : ХНУВС, 2015. 166 с.
11. Димитрова Л. М., Кіхтан Г. О. Причини та соціальні фактори суїцидальної

поведінки підлітків. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2012. Вип. 2 (14). С. 72-77.

12. Дідківська Г. В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповноліт-ніх в Україні : монографія. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. 206 с.
13. Дунаєва Л. М., Хлівнюк Т. П., Кулава К. О. Методичні рекомендації до виконання кваліфікаційної роботи для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Факультету психології та соціальної роботи Одеськосго національного університету імені І. І. Мечникова. Одеса : [б.в.], 2022. 32 с.
14. Дуткевич Т. В. Особливості організації психологічної корекції асоціальної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 24. URL: http://ae.fl.kpi.ua/index.php/2227-6246/article/view/159316/0 (дата звернення: 10.03.2025).
15. Єсип М. З., Михайлюк І. В. Схильність до девіантної поведінки підлітків з низьким рівнем довіри до себе. Психологія і особистість. 2016. № 2 (1). С. 71-82.
16. Завацька Н. Є. Особистісно-афективні особливості підлітків, що вживають наркотики. *Теоретичні і прикладні проблеми психології і педагогіки*. 2001. № 1. С. 52-54.
17. Загальна психологія : підручник / О. В.Скрипченко та ін. Київ : Либідь, 2005. 464 с.
18. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навч.-метод. посіб. / уклад. : В. Л. Андрєєнкова, В. В. Байдик, Т. В. Войцях, О. А. Калашник. Київ : Нічога С.О., 2020. 196 с.
19. «Зачепинг» – навперегонки зі смертю. Інструктаж для учнів про правила поведінки на залізничному переїзді, біля залізничних колій / розроб. В. І. Барило. *Бібліотека методичних матеріалів*. URL: https://vseosvita.ua/library/zaceping-navperegonki-zi-smertu-390873.html (дата звернення: 05.02.2025).

20. Знаковська Н. В. Проблеми девіантної поведінки в сучасному українському молодіжному середовищі. *Грані*. 2014. № 6. С. 90-95.
21. Зубрицький І. Я. Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східої Галичини (1918 -1939 роки) : дис. … канд. пед. наук : 13.00.05. Дрогобич; Тернопіль, 2018. 248 с.
22. Іванюк І., Соловйова В. Створення безпечного шкільного середовища: протокол безпеки при суїцидальній поведінці підлітків. *Молодь і ринок.* 2021. №7-8 (193-194). С. 67-72. URL: http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/727588 (дата звернення: 15.04.2025).
23. Інтернет-залежність – це теж хвороба / розроб. Д. А. Фенске. *Бібліотека методичних матеріалів*. URL: https://vseosvita.ua/library/internet-zaleznist-ce-tez-hvoroba-437187.html (дата звернення: 14.04.2025).
24. Інтернет-залежність – чи справді це велика проблема / сост. Н. Даук. *NEWS Україна*. 2021. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-59035804 (дата звернення: 25.05.2025).
25. Кабанцева А. В., Корнєєва О. Л. Підтримка дитини в умовах емоційного напруження : навч.-метод. посібник. Київ : КВІЦ, 2018. 136 с.
26. Каневський В. І. Суїцидологія в соціальній роботі : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім.Петра Могили, 2014. 348 с.
27. Комінко С. Б., Кучер Г. В. Кращі методи психодіагностики : навч. посіб. Тернопіль : Карт-бланш, 2005. 406 с.
28. Корольчук М. С, Крайнюк В. М. Теорія і практика професійного психологічного відбору : навч. посіб. Київ : НікаЦентр, 2006. 536 с.
29. Кравченко О. П. Моральні принципи соціально-педагогічної діяльності. *Наукові записки. Психологія і педагогіка*. 2012. № 3. С. 226-229..
30. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин

– ESPAD» / О. М. Балакірєва та ін. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2019. 214 с.

31. Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. Робота з підлітками-девіантами : соціологічний та психологічний аспекти : підручник. Київ : Каравела, 2017. 470 с.
32. Методичні рекомендації щодо формування безпечної поведінки дітей у соціальних мережах / Д. В. Швець та ін. Харків : ХНУВС, 2021. 60 с.
33. Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення : метод. реком./ ред. Л. Г. Ковальчук, К. Б. Левченко. Київ : Агентство «Україна», 2017. 76 с.
34. Попередження нещасних випадків серед дітей шкільного віку / упоряд. А. Ю. Сирова. Харків : Веста ; Ранок, 2008. 176 с.
35. Попередження та подолання насильства щодо дітей: налагодження міжвідомчої спі-впраці та координація дій методичні матеріали для проведення дводенного тренінгу для мультидисциплінарних команд / Т. І. Бугаєць, Т. В. Журавель, О. В. Ковальова, Н. О. Пашко. Київ : ВГЦ «Волонтер», Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2020. 123 с.
36. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. посіб. / за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ : К.І.С., 2010. 242 с.
37. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 585. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 30.03.2025).
38. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-19 (дата звернення: 28.02.2025).
39. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України : наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 р. № 509. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18 (дата звернення: 10.05.2025).

40. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14 (дата звернення: 17.03.2025).
41. Профілактика деструктивної поведінки підлітків / ред. Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФО-П Буря О.Д., 2022. 164 с.
42. Профілактика деструктивної соціалізації обдарованих старшокласників в Інтернет-середовищі : метод. реком / уклад. К. А. Андросович, Л. І. Ткаченко. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. 40 с.
43. Самойлов А. М. Організація самовиховання підлітків у процесі педагогічної профілактики девіантної поведінки. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. 2015. Вип. 44. С. 97-102.
44. Самойлов А. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. 60 с.
45. Сергєєва Н. В. Соціально-педагогічні умови профілактики комп'ютерної адикції підлітків : дис. … канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2010. 208 с.
46. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (дата звернення: 15.01.2025).
47. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : монографія / О. М. Балакірєва, Т. В. Бондар. Київ : Фоліант, 2019. 127 с.
48. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посібник : в 2 ч. / за заг. ред. : Т. М. Журавель, З. П. Кияниці. Київ : Обнова Компані, 2017. Ч. 2. 352 с.
49. Соціальні умови попередження девіантної поведінки молоді на сучасному етапі / О. Балакірєва, П. Дупленко, І. Жогло. *Молодь України : стан, проблеми, шляхи розв'язання*. 2012. Вип. 7. С. 58-65.
50. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та

постконфліктний період : метод. реком. / Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В. Залеська. Київ : Ла Страда-Україна, 2014. 84 с.

51. Степанова-Камиш А. Булінг очима дитини: що робити дорослим, якщо учнів цькують. *НУШ : Нова українська школа*. URL: http://surl.li/aqpcv (дата звернення: 19.05.2025).
52. Титаренко Т. М., Ларіна Т. О. Життєстійкість особистості : соціальна необхідність та безпека. Київ : Марич, 2009. 76 с.
53. Федоренко Р. П. Психологія суїциду : навч. посіб. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. 260 с.
54. Хлівнюк Т., Кулава К. Методи соціального консультування різних категорій сімей та осіб. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. *Педагогіка і психологія*. 2021. Вип. 67. С. 122-127.
55. Церковний А. Аспекти формування Інтернет-залежності *Соціальна психологія*. 2004. № 5(7). С.149-154.
56. Швець Т. М. Соціальна дезадаптація підлітків у теоретичному контексті : сутність і причини виникнення. *Педагогічні науки*. 2016. № 69, т. 3. С. 49-53.
57. Шевчук Л. Т., Федоришина Л. Дитячий суїцид в Україні: фактори і соціально-економічні наслідки. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2018. Вип. 18. С. 110-117. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/22 (дата звернення: 22.04.2025).
58. Щодо профілактики суїцидальних тенденцій серед учнів : лист МОН від 28.03.2014 р. №1/9179. URL: http://surl.li/aqkfi (дата звернення6 10.05.2025).
59. Юр’єва Л. М. Реабілітація підлітків, позбавлених батьківського піклування : монографія Дніпропетровськ : Журфонд, 2009. 117 с.
60. Янц Н., Підгорна Н. Самовиховання як засіб профілактики девіантної поведінки підлітків. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. 2016. Вип. 1. С. 364-372.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для учнів Каунаської міжнародної гімназії (гімназії імені Олександра Пушкіна): «Вивчення деструктивної поведінки серед підлітків»

Мета анкети: з’ясувати рівень поширення деструктивної поведінки серед підлітків, причини її виникнення, джерела підтримки, бажані форми допомоги та рівень обізнаності щодо можливих способів профілактики.

Інструкція: Уважно прочитайте кожне запитання та позначте відповідь, яка найточніше відображає вашу думку чи досвід. У деяких запитаннях можна обрати декілька варіантів.

1. Чи мали місце у вас протягом останнього року будь-які з наведених проявів деструктивної поведінки? (оберіть усі варіанти, що підходять):

- вживання психоактивних речовин (алкоголь, наркотики);
- самопошкодження (різання, опіки тощо);
- агресивна/насильницька поведінка;
- булінг/кібербулінг;
- ризикована сексуальна поведінка;
- вандалізм/пошкодження майна;
- прогули школи;
- азартні ігри/надмірні витрати грошей;
- жодної деструктивної дії не було.

2. Які причини чи чинники, на вашу думку, могли спонукати вас або інших підлітків до такої поведінки? (оберіть усі варіанти, що підходять):

- тиск однолітків;

- сімейні проблеми або конфлікти;
- академічний стрес;
- проблеми з фізичним здоров’ям;
- вживання психоактивних речовин іншими;
- відсутність підтримки з боку друзів;
- відчуття самотності або ізоляції;
- вплив ЗМІ / соцмереж;
- інше (вкажіть): _____.

3. Якщо ви стикались з труднощами, чи намагалися ви знайти допомогу або підтримку?

- так;
- ні.

4. До кого ви зверталися за допомогою? (оберіть усі варіанти, що підходять):

- друзі;
- батьки;
- шкільний психолог;
- вчителі/куратори;
- телефон довіри;
- інтернет-ресурси;
- професійні психологи або лікарі;
- нікуди не звертався/лась.

5. Як ви оцінюєте свій рівень обізнаності щодо профілактики деструктивної поведінки?

- маю достатньо інформації та підтримки;
- не вистачає інформації та підтримки.

6. Яку форму допомоги ви б обрали, якби виникла потреба у підтримці для подолання деструктивної поведінки? (оберіть усі варіанти, що підходять):

- консультація або терапія;
- групи підтримки або наставництво;

- доступ до телефонів довіри;
- освітні майстер-класи або тренінги;
- втручання шкільних чи авторитетних осіб;
- інше (вкажіть, будь ласка): _____.

7. Що, на вашу думку, може допомогти зменшити рівень деструктивної поведінки серед підлітків? (оберіть усі варіанти, що підходять):

- освітні програми про деструктивну поведінку;
- тренінги з психологічної стійкості;
- підтримка у школі (психологи, куратори);
- безпечне середовище для спілкування;
- доступ до анонімної допомоги;
- робота з батьками та родинами;
- інше: _____.

8. Чи вважаєте ви, що у вашому навчальному закладі достатньо уваги приділяється проблемі деструктивної поведінки?

- так;
- частково;
- ні;
- важко відповісти.